

બંધ અધિકાર

ગાથા : ૨૩૭ થી ૨૮૭

કાવ્ય : ૧૬૩ થી ૧૭૯

પ્રવચન નંબર ૩૧૩ થી ૩૫૬

કાવ્ય - ૧૬૩

ઉત્થાનિકા :-પ્રથમ ટીકાકાર કહે છે 'હવે બંધ પ્રવેશ કરે છે.'

- * જેમ નૃત્યના અખાડામાં સ્વાંગ પ્રવેશ કરે તેમ રંગભૂમિમાં બંધતત્ત્વનો સ્વાંગ પ્રવેશ કરે છે.
- * ત્યાં પ્રથમ જ, સર્વ ભાવોને યથાર્થ જાણનારું જે સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે બંધને દૂર કરતું પ્રગટ થાય છે એવા અર્થનું મંગળરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- ૧ * જે (બંધ) રાગના ઉદયરૂપી મહા રસ (દારુ) વડે
  - * સમસ્ત જગતને પ્રમત્ત (-મત્તવાલું, ગાફેલ) કરીને, રસના ભાવથી (અર્થાત્ રાગરૂપી ઘેલછાથી) ભરેલા
૨. * મોટા નૃત્ય વડે ખેલી (નાચી) રહ્યો છે
  - * એવા બંધને ઉડાડી દેતું-દૂર કરતું, જ્ઞાન ઉદય પામે છે.
૩. * કેવું છે જ્ઞાન ?
  - * આનંદરૂપી અમૃતનું નિત્ય ભોજન કરનારું છે,
૪. * પોતાની જાણનક્રિયારૂપ સહજ અવસ્થાને
  - * પ્રગટ નચાવી રહ્યું છે,
૫. * ધીર છે, ઉદાર (અર્થાત્ મોટા વિસ્તારવાળું, નિશ્ચળ) છે, અનાકુળ (અર્થાત્ જેમાં કાંઈ આકુળતાનું કારણ નથી એવું) છે,
  - * નિરપધિ (અર્થાત્ પરિગ્રહ રહિત, જેમાં કાંઈ પરદ્રવ્ય સંબંધી ગ્રહણત્યાગ નથી એવું) છે.

કાવ્યશામૃત :-

૧. * જે બંધ રાગ તણા ઉદયરૂપ મહા મદ્ય થકી અરે !
સૌ જગતને ગાફેલ કરીને રાગરસથી ભરેલ જે;
૨. * ખેલી રહ્યો-નાચી રહ્યો છે, નૃત્ય મોટાથી અરે !
એ બંધને દૂર કરે તું જ્ઞાન પામે ઉદયને.
૩. * તે જ્ઞાન કેવું છે ? અહો તે જ્ઞાન નિત ભોજન કરે—
આનંદરૂપ અમૃતતણું, [તે બંધને દૂર કરે;]
૪. * નિજની અહો જાણનક્રિયારૂપ સહજ એવી દશા ખરે,
તેને નચાવી રહ્યું પ્રગટ [એવું અહો તે જ્ઞાન છે;]
૫. * તે ધીર છે, ઉદાર છે, નથી હેતુ આકુળતા તણું,
છે નિરુપધિ, તેને વળી છે ગ્રહણ-ત્યાગ ન પરતણું.

ગાથા - ૨૩૭ થી ૨૪૧

ઉત્થાનિકા :-હવે બંધતત્ત્વનું સ્વરૂપ વિચારે છે; તેમાં પ્રથમ બંધના કારણને સ્પષ્ટ રીતે કહે છે :-

- ગાથા :-
- * જેવી રીતે કો પુરુષ પોતે તેલનું મર્દન કરી,
વ્યાયામ કરતો શસ્ત્રથી બહુ રજભર્યા સ્થાને રહી. ૨૩૭.
  - * વળી તાડ, કદળી, વાંસ આદિ છિન્નભિન્ન કરે અને
ઉપઘાત તેહ સચિત્ત તેમ અચિત્ત દ્રવ્ય તણો કરે. ૨૩૮.
  - * બહુ જાતનાં કરણો વડે ઉપઘાત કરતા તેહને,
નિશ્ચય થકી ચિંતન કરો, રજબંધ થાય શું કારણે? ૨૩૯.
  - * એમ જાણવું નિશ્ચય થકી-ચીકણાઈ જે તે નર વિષે
રજબંધકારણ તે જ છે, નહિ કાયચેષ્ટા શેષ જે. ૨૪૦.
  - * ચેષ્ટા વિવિધમાં વર્તતો એ રીત મિથ્યાદ્રષ્ટિ જે,
ઉપયોગમાં રાગાદિ કરતો રજ થકી લેપાય તે. ૨૪૧

ટીકામૃત :-

(૧) [પ્રથમ પુરુષને થતા રજબંધના કારણો વિષયક ચાર દ્રષ્ટાંતો સમુચ્ચયરૂપે કહે છે :-]

- ૧ * જ્યમ જગતમાં કો પુરુષ તેલ તણું અહો મર્દન કરી,
નિજભાવથી જ ભરેલ રજથી એવી ભૂમિમાં રહી;
- ૨ * શસ્ત્રો તણા વ્યાયામરૂપી કાર્યને કરતો થકો,
વિધવિધ કરણોથી કરંતો ઘાત ચિત્ત-અચિત્તનો;
- ૩ * તે ભૂમિની રજથી ખરે બંધાય છે-લેપાય છે,
વિચારજો ત્યાં બંધનું કારણ ક્યું છે પુરુષને?

[હવે ઉપરોક્ત ચાર દ્રષ્ટાંતો વિશેષરૂપે સમજાવે છે :-]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : બહુ રજથી ભરેલી ભૂમિ :-]

૧. * સૌથી પ્રથમ નિજભાવથી જે ભૂમિ રજથી ભરેલ છે,
તે બંધનું કારણ નથી તે પુરુષને આ કારણે—
૨. * કે હોય જો એ રીત તો જે પુરુષ તેલરહિત છે,
તે હોય જો આ ભૂમિમાં તો બંધ થાયે તેહને.

[દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : શસ્ત્રોના વ્યાયામરૂપી ક્રિયા :-]

૧. * શસ્ત્રો તણા વ્યાપારરૂપી કર્મ પણ કારણ નથી—
રજબંધનું, એ કારણે કે એમ જો હોયે કદી;
૨. * તો તેલમર્દન રહિત જનને શસ્ત્રના વ્યાયામથી,
રજબંધનો જ પ્રસંગ આવે [જે કદી સાચું નથી.]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૩ : અનેક પ્રકારના કરણો :-]

૧. * વિધવિધ કરણો પણ અહો કદી બંધનું કારણ નથી,
એ કારણે કે એમ જો કદી હોય તો જેણે નથી-
૨. * મદન કર્યું એ તેલ આદિથી, અહો તે પુરુષને-
રજબંધનો જ પ્રસંગ આવે, વિવિધ કરણોથી અરે!

[દ્રષ્ટાંત નં. ૪ : સચિત્ત તથા અચિત્તનો ઘાત :-]

૧. * સહચિત્ત ને વણચિત્ત વસ્તુઓ તણો જે ઘાત તે,
રજબંધનું કારણ નથી એ કારણે કે જો ખરે;
૨. * ત્યમ હોય તો જો પુરુષ કોઈ તેલમદનરહિત હો-
રજબંધ થાયે તેહને કરશે અહો તે ઘાત જો;

[છેલ્લે ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતોનું તાત્પર્ય કહે છે :-]

૧. * માટે જ ન્યાય તણા બળે આ રીત આમ ફલિત થયું—
તે પુરુષને છે સ્નેહમદનકરણ કારણ બંધનું.

(૨) [હવે આત્માને થતા કર્મબંધનના કારણો વિષયક ચાર દ્રષ્ટાંતો સમુચ્ચરૂપે કહે છે :-]

૧. * તેવી રીતે મિથ્યામતિ કો વર્તતો રાગાદિમાં,
નિજભાવથી બહુ કર્મપુદ્ગલથી ભરેલા લોકમાં;
૨. * મન-વચન-કાયનું કર્મ કરતો વિવિધ કરણોથી અરે,
સહચિત્ત તેમ અચિત્ત વસ્તુનો કરંતો ઘાત તે;
૩. * કર્મોરૂપી બહુ રજ અહો બંધાય છે તે પુરુષને,
વિચારજો કે બંધનું કારણ ક્યું તેમાંથી છે?

[હવે ઉપરોક્ત ચાર દ્રષ્ટાંતોને વિશેષરૂપે સમજાવે છે :-]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી ભરેલો લોક :-]

૧. * સોથી પ્રથમ નિજભાવથી જડકર્મથી જ ભરેલ જે,
તે લોક કારણ છે નહીં, કદી બંધનું એ કારણે—
૨. * કે હોય જો એ રીત તો સિદ્ધો રહે જે લોકમાં,
પ્રસંગ આવે બંધનો પણ તેમને [જે સત્ય ના.]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : મન-વચન-કાયની ક્રિયા :-]

૧. * મન-વચન-કાયનું કર્મ પણ નથી બંધનું કારણ અહો,
એ કારણે કે એમ જો સાચું કદીએ હોય તો;
૨. * ઉત્કૃષ્ટ સંયમી જીવને પણ મન-વચનના કર્મથી,
પ્રસંગ આવે બંધનો [જે અહો સાચું નથી.]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૩ : વિવિધ કરણો (-ઇન્દ્રિયો) :-]

૧. * વિધવિધ કરણો પણ નથી બંધો તણા કારણ અહો,
એ કારણે કે એમ જો સાચું [કદીયે] હોય તો;
૨. * સર્વજ્ઞ કેવળજ્ઞાનીને જ પ્રસંગ આવે બંધનો,
[આ રીત કરણો-ઇન્દ્રિયો પણ બંધકારણ ના અહો.]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૪ : સચિત્ત-અચિત્તનો ઘાત :-]

૧. * સહચિત્ત ને વણચિત્ત વસ્તુઓ તણો પણ ઘાત હો,
તે બંધનું કારણ નથી એ કારણે કે હોય જો-
૨. * એ રીત તો, યત્ના થકી જ પ્રવર્તતા જે સાધુઓ,
પ્રસંગ પામે બંધનો જો થાય વસ્તુઘાત તો.

[હવે છેલ્લે ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતોનું તાત્પર્ય કહે છે :-]

૧. * માટે જ ન્યાય તણા બળે આ રીત એમ ફલિત થયું—
ઉપયોગમાં રાગાદિનું કરવું જ કારણ બંધનું.

ટીકા :-

(૧) [પ્રથમ, પુરુષને થતા રજબંધના કારણો વિષયક ચાર દ્રષ્ટાંતો સમુચ્ચયરૂપે કહે છે :-]

૧. * જેવી રીતે-આ જગતમાં ખરેખર કોઈ પુરુષ સ્નેહના (અર્થાત્ તેલ આદિ ચીકણા પદાર્થના) મર્દનયુક્ત થયેલો,
* સ્વભાવથી જ જે બહુ રજથી ભરેલી છે (અર્થાત્ બહુ રજવાળી છે) એવી ભૂમિમાં રહેલો,
  ૨. * શસ્ત્રોના વ્યાયામરૂપી કર્મ (અર્થાત્ શસ્ત્રોના અભ્યાસરૂપી ક્રિયા) કરતો,
* અનેક પ્રકારનાં કરણો વડે સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો,
  ૩. * (તે ભૂમિની) રજથી બંધાય છે—લેપાય છે.
* (ત્યાં વિચારો કે) તેમાંથી તે પુરુષને બંધનું કારણ ક્યું છે?
- * [હવે ઉપરોક્ત ચાર દ્રષ્ટાંતો વિશેષરૂપે સમજાવે છે :-]
- * [દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : બહુ રજથી ભરેલી ભૂમિ :-]
૧. * પ્રથમ, સ્વભાવથી જ જે બહુ રજથી ભરેલી છે
* એવી ભૂમિ રજબંધનું કારણ નથી; કારણ
  ૨. * કે જો એમ હોય તો જેમણે તેલ આદિનું મર્દન નથી કર્યું
* એવા પુરુષો કે જેઓ તે ભૂમિમાં રહેલા હોય તેમને પણ રજબંધનો પ્રસંગ આવે

* [દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : શસ્ત્રોના વ્યાયામરૂપી ક્રિયા :-]

૧. * શસ્ત્રોના વ્યાયામરૂપી કર્મ પણ
  - * રજબંધનું કારણ નથી; કારણ કે જો એમ હોય તો
૨. * જેમણે તેલ આદિનું મર્દન નથી કર્યું
  - * તેમને પણ શસ્ત્રવ્યાયામરૂપી ક્રિયા કરવાથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે.

* [દ્રષ્ટાંત નં. ૩ : અનેક પ્રકારના કરણો :-]

૧. * અનેક પ્રકારના કરણો પણ રજબંધનું કારણ નથી;
  - * કારણ કે જો એમ હોય તો જેમણે
૨. * તેલ આદિનું મર્દન નથી કર્યું તેમને પણ
  - * અનેક પ્રકારના કરણોથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે.

[દ્રષ્ટાંત નં. ૪ : સચિત્ત તથા અચિત્તનો ઘાત :-]

૧. * સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત
  - * પણ રજબંધનું કારણ નથી;
૨. * કારણ કે જો એમ હોય તો જેમણે તેલ આદિનું મર્દન નથી કર્યું
  - * તેમને પણ સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરવાથી રજબંધનો પ્રસંગ આવે.

* [છેલ્લે, ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતોનું તાત્પર્ય :-]

૧. * માટે ન્યાયના બળથી જ આ ફલિત થયું (-સિદ્ધ થયું) કે,
  - * જે તે પુરુષમાં સ્નેહમર્દનકરણ (અર્થાત્ તે પુરુષમાં તેલ આદિના મર્દનનું કરવું), તે બંધનું કારણ છે.

(૨) * [હવે આત્માને થતા કર્મબંધનના કારણો વિષયક ચાર દ્રષ્ટાંતો સમુચ્ચયરૂપે કહે છે :-]

૧. * તેવી રીતે—મિથ્યાદ્રષ્ટિ પોતામાં રાગાદિક (-રાગાદિકભાવો-) કરતો,
  - * સ્વભાવથી જ જે બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી ભરેલો છે એવા લોકમાં
૨. * કાય-વચન-મનનું કર્મ (અર્થાત્ કાય-વચન-મનની ક્રિયા) કરતો, અનેક પ્રકારના કરણો વડે
  - * સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો,
૩. * કર્મરૂપી રજથી બંધાય છે.
  - * (ત્યાં વિચારો કે) તેમાંથી તે પુરુષને બંધનું કારણ ક્યું છે?

[હવે ઉપરોક્ત ચાર દ્રષ્ટાંતોને વિશેષરૂપે સમજાવે છે :-]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૧ : બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી ભરેલો લોક :-]

૧. * પ્રથમ, સ્વભાવથી જ જે બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી ભરેલો છે
  - * એવો લોક બંધનું કારણ નથી; કારણ કે

૨. * જો એમ હોય તો સિદ્ધો કે જેઓ લોકમાં રહેલા છે
* તેમને પણ બંધનો પ્રસંગ આવે.

[દ્રષ્ટાંત નં. ૨ : મન-વચન-કાયાની ક્રિયા :-]

૧. * કાય-વચન-મનનું કર્મ (અર્થાત્ કાય-વચન-મનની ક્રિયાસ્વરૂપ યોગ) પણ બંધનું કારણ નથી;
* કારણ કે જો એમ હોય તો
૨. * યથાખ્યાત સંયમીઓને પણ (કાય-વચન-મનની ક્રિયા હોવાથી) બંધનો પ્રસંગ આવે.

[દ્રષ્ટાંત નં. ૩ : અનેક પ્રકારના કરણો (-ઇન્દ્રિયો) :-]

૧. * અનેક પ્રકારના કરણો પણ બંધનું કારણ નથી;
* કારણ કે જો એમ હોય તો
૨. * કેવળજ્ઞાનીઓને પણ (તે કરણોથી) બંધનો પ્રસંગ આવે.
* [આ રીતે કરણો-ઇન્દ્રિયો પણ બંધનું કારણ નથી.]

[દ્રષ્ટાંત નં. ૪ : સચિત્ત-અચિત્તનો ધાત :-]

૧. * સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓનો ધાત પણ
* બંધનું કારણ નથી; કારણ કે જો એમ હોય તો
૨. * જેઓ સમિતિમાં તત્પર છે તેમને (અર્થાત્ જેઓ યત્નપૂર્વક પ્રવર્તે છે એવા સાધુઓને)
* પણ (સચિત્ત તથા અચિત્ત વસ્તુઓના ધાતથી) બંધનો પ્રસંગ આવે.

[હવે છેલ્લે ઉપરોક્ત દ્રષ્ટાંતોનું તાત્પર્ય કહે છે :-]

૧. * માટે ન્યાયબળથી જ આ ફલિત થયું કે,
* જે ઉપયોગમાં રાગાટિકરણ (અર્થાત્ ઉપયોગમાં જે રાગાટિકનું કરવું), તે બંધનું કારણ છે.

કલશ - ૧૬૪

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કલશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * કર્મબંધ કરનારું કારણ,
* નથી બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી ભરેલો લોક,
૨. * નથી ચલનસ્વરૂપ કર્મ (અર્થાત્ કાય-વચન-મનની ક્રિયારૂપ યોગ),
* નથી અનેક પ્રકારનાં કારણો કે
૩. * નથી ચેતન-અચેતનનો ધાત.
* 'ઉપયોગભૂ' અર્થાત્ આત્મા રાગાદિક સાથે જે ઐક્ય પામે છે
૪. * તે જ એક (-માત્ર રાગાદિક સાથે એકપણું પામવું તે જ-)
* ખરેખર પુરુષોને બંધનું કારણ છે.

કલશામૃત :-

૧. * કરનાર બંધન કર્મનું કારણ નથી [એકે] અહા,
બહુ કર્મબંધનયોગ્ય પુદ્ગલથી ભરેલો લોક આ;
૨. * મન-વચન-કાય તણી ક્રિયારૂપ ચલન એવો યોગ ને
કરણો અનેક પ્રકારના [પણ બંધકારણ ના ખરે;]
૩. * ને ધાત ચેતન ને અચેતનનો વળી કારણ નથી,
'ઉપયોગભૂ'ની રાગ સહ જે ઐક્યની પ્રાપ્તિ થતી;
૪. * તે માત્ર એક જ એકતા ઉપયોગની રાગાદિથી,
છે બંધનું કારણ ખરેખર પુરુષને [નિશ્ચય થકી.]

---

* ઉપયોગભૂ = પર્યાયભૂમિ.

ગાથા - ૨૪૨ થી ૨૪૬

ઉત્થાનિકા :-સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપયોગમાં રાગાદિક કરતો નથી, ઉપયોગનો અને રાગાદિકનો ભેદ જાણી રાગાદિકનો સ્વામી થતો નથી, તેથી તેને પૂર્વોક્ત ચેષ્ઠાથી બંધ થતો નથી—એમ હવે કહે છે :-

- ગાથા :-
- * જેવી રીતે વળી તે જ નર તે તેલ સર્વ દૂરે કરી,
વ્યાયામ કરતો શસ્ત્રથી બહુ રજભર્યા સ્થાને રહી; ૨૪૨.
  - * વળી તાડ, કદળી, વાંસ આદિ છિન્નભિન્ન કરે અને
ઉપઘાત તેહ સચિત્ત તેમ અચિત્ત દ્રવ્ય તણો કરે; ૨૪૩.
  - * બહુ જાતનાં કરણો વડે ઉપઘાત કરતા તેહને,
નિશ્ચય થકી ચિંતન કરો, રજબંધ નહિ શું કારણે ? ૨૪૪.
  - * એમ જાણવું નિશ્ચય થકી—ચીકણાઈ જે તે નર વિષે
રજબંધકારણ તે જ છે, નહિ કાયચેષ્ઠા શેષ જે. ૨૪૫.
  - * યોગો વિવિધમાં વર્તતો એ રીત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે,
રાગાદિ ઉપયોગે ન કરતો રજથી નવ લેપાય તે. ૨૪૬.

ટીકામૃત :-

(૧) [પ્રથમ, વ્યાયામાદિ કરતા તેલરહિત પુરુષનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :-]

૧. * જેવી રીતે તે પુરુષ દૂર કરી સમસ્ત ચીકાશને,
તે જ ભૂમિમાં સ્વભાવે રજથી જેહ ભરેલ છે;
૨. * વ્યાપારરૂપ ક્રિયા કરતો તે જ શસ્ત્રોથી અહો,
ને તે જ વિધવિધ કરણથી, તે ઘાત કરતો વસ્તુનો—
૩. * સહચિત્ત ને વણચિત્ત એવી, પણ અહો નહિ પુરુષ તે,
કદી રજ થકી બંધાય છે—લેપાય છે એ કારણે;
૪. * કે તેલમર્દન જે ખરે રજબંધ કારણ છે અરે,
તેનો અભાવ જ છે અહો [સ્નેહાદિરહિત પુરુષને.]

(૨) [હવે, કાયાદિની ક્રિયા કરતા રાગરહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિષયક સિદ્ધાંત સમજાવે છે :-]

૧. * તેવી રીતે સદ્દૃષ્ટિ નિજમાં રાગ ના કરતો થકો,
બહુ કર્મલાયક પુદ્ગલોથી ભરેલ લોક મહીં અહો;
૨. * ને તે જ મન-વચ-કાયની ક્રિયા અહો કરતો થકો,
ને તે જ વિધવિધ કરણથી, તે ઘાત કરતો વસ્તુનો—
૩. * સહચિત્ત ને વણચિત્ત એવી, [પણ અહો નહિ પુરુષ તે;]
કદી કર્મરૂપી રજ થકી બંધાય છે એ કારણે—

૪. * કે બંધનું કારણ અહીં જે રાગમાં જોડાણ છે,
તેનો અભાવ જ છે અહીં સદ્દ્રષ્ટિ એવા પુરુષને.

ટીકા :-

(૧) [પ્રથમ વ્યાયામાદિ કરતા તેલરહિત પુરુષનું દ્રષ્ટાંત કહે છે :-]

૧. * જેવી રીતે તે જ પુરુષ, સમસ્ત સ્નેહને (અર્થાત્ સર્વ ચીકાશને—તેલ આદિને) દૂર કરવામાં આવતાં,
* તે જ સ્વભાવથી જ બહુ રજથી ભરેલી ભૂમિમાં (અર્થાત્ સ્વભાવથી જ બહુ રજથી ભરેલી તે જ ભૂમિમાં)
૨. * તે જ શસ્ત્રવ્યાયામરૂપી કર્મ (ક્રિયા) કરતો,
* તે જ અનેક પ્રકારનાં કરણો વડે
૩. * તે જ સચિત્ત-અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો,
* રજથી બંધાતો-લેપાતો નથી, કારણ
૪. * કે તેને રજબંધનું કારણ જે તેલ આદિનું મર્દન
* તેનો અભાવ છે;

(૨) [હવે કાયાદિની ક્રિયા કરતા રાગરહિત સમ્યગ્દ્રષ્ટિ વિષયક સિદ્ધાંત સમજાવે છે :-]

૧. * તેવી રીતે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ, પોતામાં રાગાદિકને નહિ કરતો થકો,
* તે જ સ્વભાવથી જ બહુ કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી ભરેલો લોકમાં
૨. * તે જ કાય-વચન-મનનું કર્મ (અર્થાત્ કાય-વચન-મનની ક્રિયા) કરતો,
* તે જ અનેક પ્રકારનાં કરણો વડે
૩. * તે જ સચિત્ત-અચિત્ત વસ્તુઓનો ઘાત કરતો,
* કર્મરૂપી રજથી બંધાતો નથી, કારણ કે
૪. * તેને બંધનું કારણ જે રાગનો યોગ (-રાગમાં જોડાણ)
* તેનો અભાવ છે.

કળશ - ૧૬૫

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * માટે તે (પૂર્વોક્ત) બહુ કર્મથી (કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોથી) ભરેલો
* લોક છે તે ભલે હો, તે મન-વચન-કાયાના
૨. * ચલનસ્વરૂપ કર્મ (અર્થાત્ યોગ) છે તે પણ ભલે હો,
* તે (પૂર્વોક્ત) કરણો પણ તેને ભલે હો
૩. * અને તે ચેતન-અચેતનનો ઘાત પણ ભલે હો,
* પરંતુ અહો! આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્મા, રાગાદિને
૪. * ઉપયોગભૂમિમાં નહિ લાવતો થકો, કેવળ (એક) જ્ઞાનરૂપે થતો—પરિણમતો થકો,
* કોઈ પણ કારણથી બંધને ચોક્કસ નથી જ પામતો.
૫. * (અહો! દેખો! આ સમ્યગ્દર્શનનો અદ્ભૂત મહિમા છે.)
* [એ રીતે રાગાદિ નહિ કરતો સમ્યગ્દૃષ્ટિ બંધાતો નથી.]

કળશામૃત :-

૧. * તેથી જ તે બહુ કર્મલાયક પુદ્ગલોથી ભર્યો અહો,
તે લોક છે તો હો ભલે ને મન-વચન-કાયા તણો;
૨. * જે યોગ ચલનસ્વરૂપ છે તે પણ ભલે જો હોય તો,
પૂર્વોક્ત કરણો પણ ભલે જો હોય તેને તો અહો;
૩. * ચેતન-અચેતન ઘાત પણ જો હો ભલે તેને અહો,
કિંતુ નહિ સુદૃષ્ટિ આ રાગાદિને કદી લાવતો—
૪. * ઉપયોગભૂમિમાં અહો, બસ એક જ્ઞાનરૂપે થતો—
તે કોઈ પણ કારણ થકી નથી બંધ નક્કી પામતો;
૫. * દેખો! અહો! અદ્ભૂત આ મહિમા [કહ્યો] સદ્ દૃષ્ટિનો;
[આ રીતે રાગાદિ ન કરતો તે ન બંધાતો અહો!]

કલશ - ૧૬૬

ઉત્થાનિકા :-હવે ઉપરના ભાવાર્થમાં કહેલો આશય પ્રગટ કરવાને, કાવ્ય કહે છે :-
શ્લોકાર્થ :-

૧. * તથાપિ (અર્થાત્ લોક આદિ કારણોથી બંધ કહ્યો નથી અને
* રાગાદિથી જ બંધ કહ્યો છે તોપણ)
૨. * જ્ઞાનીઓને નિર્ગલ (-મર્યાદારહિત, સ્વચ્છંદપણે) પ્રવર્તવું યોગ્ય નથી કહ્યું,
* કારણ કે નિર્ગલ પ્રવર્તન ખરેખર
૩. * બંધનું જ ઠેકાણું છે.
* જ્ઞાનીઓને વાંછા વિના કર્મ (કાર્ય) હોય છે
૪. * તે બંધનું કારણ કહ્યું નથી, કેમ
* કે [જ્ઞાની કર્મને] જાણે પણ છે અને (કર્મને)
૫. * [જ્ઞાની] કરે પણ છે-એ બન્ને ક્રિયાઓ શું
* વિરોધરૂપ નથી? (કરવું અને જાણવું નિશ્ચયથી વિરોધરૂપ જ છે.)

કલશામૃત :-

૧. * લોકાદિને જોકે કહ્યાં નથી બંધના કારણ અને
રાગાદિમાત્રથી બંધ છે એવું કહ્યું તોપણ અરે;
૨. * સ્વચ્છંદી થઈ નિર્ગલપણે વર્તન કદી નહિ યોગ્ય છે—
સહુ જ્ઞાનીઓને, કેમ કે નિર્ગલ પ્રવર્તન છે ખરે;
૩. * ઠેકાણું માત્ર જ બંધનું [તે બંધનું સ્થાનક અરે!]
પણ જ્ઞાનીઓને કાર્ય સહુ વાંછા રહિત જ હોય છે;
૪. * તે બંધનું કારણ કહ્યું નથી [જિનવરે] એ કારણે—
કે કર્મને જાણે અહો છે જ્ઞાની, તેમજ કર્મને—
૫. * જ્ઞાની કરે છે પણ અહો તે બે ક્રિયાઓ શું ખરે—
વિરોધરૂપ નથી? ખરે વિરોધી છે નિશ્ચયપણે.

કલશ-૧૬૭

ઉત્થાનિકા :-‘જે જાણે છે તે કરતો નથી અને જે કરે છે તે જાણતો નથી; કરવું તે તો કર્મનો રાગ છે, રાગ છે તે અજ્ઞાન છે અને અજ્ઞાન છે તે બંધનું કારણ છે.’ આવા અર્થનું કાવ્ય હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * જે જાણે છે તે કરતો નથી અને
* જે કરે છે તે જાણતો નથી.
૨. * જે કરવું તે તો ખરેખર કર્મરાગ છે
* અને રાગને (મુનિઓએ) અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય કહ્યો છે;
૩. * તે (અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય) નિયમથી મિથ્યાદ્રષ્ટિને હોય છે
* અને તે બંધનું કારણ છે.

કલશામૃત :-

૧. * જાણે અહો છે જેહ તે કરતો નથી [તેને કદી,]
ને જે કરે છે તેહ [તેને] જાણતો [કદીયે] નથી;
૨. * કરવું અહો છે જેહ તે તો રાગ કર્મ તણો ખરે,
અજ્ઞાનમય અધ્યાસસ્થાન* મુનિ કહે છે રાગને;
૩. * તે નિયમથી બસ હોય છે અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિને,
ને બંધનું કારણ કહ્યું તે રાગને છે [મુનિવરે.]

---

* અધ્યાસસ્થાન = અધ્યવસાય = વ્યવસાય = મિથ્યા અભિપ્રાય.

ગાથા - ૨૪૭

ઉત્થાનિકા :-હવે મિથ્યાદ્રષ્ટિના આશયને ગાથામાં સ્પષ્ટ રીતે રહે છે :-

ગાથા :- * જે માનતો—હું મારું ને પર જીવ મારે મુજને,
તે મૂઠ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત એથી જ્ઞાની છે. ૨૪૭.

ટીકામૃત :-

૧. * હણું છું અહો હું પર જીવોને તેમ પર જીવો હણે—
છે મુજને, એવો અહો અધ્યાસભાવ જ ધ્રુવપણે;
૨. * અજ્ઞાન છે નિશ્ચિતપણે, છે ભાવ એવો જેહને—
તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે અજ્ઞાનમયતાને લીધે.
૩. * ને ભાવ તેહ નથી અહો જેને ખરે તે જીવ છે—
નિશ્ચિતપણે સદ્દ્રષ્ટિ, બસ અજ્ઞાનમયતાને લીધે.

ટીકા :-

૧. * 'પરજીવોને હું હણું છું અને પરજીવો
* મને હણે છે'—એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે
૨. * (-નિશ્ચિતપણે, નિયમથી) અજ્ઞાન છે. તે અધ્યવસાય જેને છે
* તે અજ્ઞાનીપણાને લીધે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે;
૩. * અને જેને તે અધ્યવસાય નથી
* તે જ્ઞાનીપણાને લીધે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ છે.

---

* અધ્યાસભાવ = અધ્યવસાય = મિથ્યા અભિપ્રાય

ગાથા - ૨૪૮, ૨૪૯

ઉત્થાનિકા :- હવે પૂછે છે કે આ અધ્યવસાય અજ્ઞાન કઈ રીતે છે? તેના ઉત્તરરૂપે ગાથા કહે છે :-

- ગાથા :-
- * છે આયુક્ષયથી મરણ જીવનું એમ જિનદેવે કહ્યું,
તું આયુ તો હરતો નથી, તેં મરણ ક્યમ તેનું કર્યું ? ૨૪૮.
  - * છે આયુક્ષયથી મરણ જીવનું એમ જિનદેવે કહ્યું,
તે આયુ તુજ હરતા નથી તો મરણ ક્યમ તારું કર્યું ? ૨૪૯.

ટીકામૃત :-

૧. * સૌથી પ્રથમ તો જીવને છે મરણ બસ ક્ષયથી ખરે—
નિજ આયુકર્મ તણા અહો, એ કારણે કે [મુનિ કહે;]
૨. * નિજ આયુકર્મ તણો ન ક્ષય હો તો અહો જ અશક્ય છે—
મૃત્યુ થવું, વળી કોઈ પણ બીજાથી બીજાનું અરે;
૩. * નિજ આયુકર્મ હણી શકાતું છે નહીં એ કારણે—
કે આયુ નિજનું ક્ષય થતું ઉપભોગ નિજનાથી ખરે;
૪. * તેથી અહો કો પણ રીતે બીજો અરે બીજા તણું,
કદી મરણ કરી શકતો નથી તેથી અહો 'હું મારું છું—
૫. * પર જીવને, પર જીવ મારે છે અહો મુજને' ખરે,
એવો અહો વ્યવસાય* તે નિશ્ચિતપણે અજ્ઞાન છે.

---

* વ્યવસાય = અધ્યવસાય

ટીકા :-

૧. * પ્રથમ તો, જીવોને મરણ ખરેખર
* સ્વ-આયુકર્મના (પોતાના આયુકર્મના) ક્ષયથી જ થાય છે,
૨. * કારણ કે સ્વ-આયુકર્મના ક્ષયના અભાવમાં (અર્થાત્ પોતાના આયુકર્મનો ક્ષય ન હોય તો)
* મરણ કરાવું (-થવું) અશક્ય છે; વળી સ્વ-આયુકર્મ બીજાથી બીજાનું
૩. * હરી શકાતું નથી, કારણ
* કે તે (પોતાનું આયુકર્મ) પોતાના ઉપભોગથી જ ક્ષય પામે છે;
૪. * માટે કોઈ પણ રીતે બીજો બીજાનું
* મરણ કરી શકે નહિ. તેથી 'હું પર જીવોને મારું છું
૫. * અને પર જીવો મને મારે છે'
* એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે (-નિશ્ચિતપણે) અજ્ઞાન છે.

ગાથા - ૨૫૦

ઉત્થાનિકા :-ફરી પૂછે છે કે “(મરણનો અધ્યવસાય અજ્ઞાન છે એમ કહ્યું તે જાણ્યું; હવે) મરણના ‘અધ્યવસાયનો’ પ્રતિપક્ષી જે જીવનનો અધ્યવસાય તેની શી હકીકત છે?” તેનો ઉત્તર કહે છે :-

ગાથા :- * જે માનતો—હું જિવાડું ને પર જીવ જિવાડે મુજને,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત એથી જ્ઞાની છે. ૨૫૦

ટીકામૃત :-

૧. * હું જિવાડું છું પર જીવને, પર જીવ જિવાડે મુજને,
નિશ્ચિતપણે વ્યવસાય એવો જીવનો અજ્ઞાન છે.
૨. * વ્યવસાય-અધ્યવસાય આવો છે અહો જે જીવને,
અજ્ઞાનમયતાને લીધે તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે.
૩. * જે જીવને નહિ કોઈ અધ્યવસાય આવો હોય છે,
બસ જ્ઞાનમયતાને લીધે તે જીવ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ છે.

ટીકા :-

૧. * ‘પરજીવોને હું જીવાડું છું અને પરજીવો મને જિવાડે છે’
* એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે (-અત્યંત ચોક્કસ) અજ્ઞાન છે.
૨. * તે અધ્યવસાય જેને છે
* તે જીવ અજ્ઞાનીપણાને લીધે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે;
૩. * અને જેને તે અધ્યવસાય નથી
* તે જીવ જ્ઞાનીપણાને લીધે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ છે.

ગાથા - ૨૫૧, ૨૫૨

ઉત્થાનિકા :-હવે પૂછે છે કે આ (જીવનો) અધ્યવસાય અજ્ઞાન કઈ રીતે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે :-

- ગાથા :-
- * છે આયુ-ઉદયે જીવન જીવનું એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું,
તું આયુ તો દેતો નથી, તે જીવન ક્યમ તેનું કર્યું? ૨૫૧,
  - * છે આયુ-ઉદયે જીવન જીવનું એમ સર્વજ્ઞે કહ્યું,
તે આયુ તુજ દેતા નથી, તો જીવન ક્યમ તારું કર્યું ? ૨૫૨.

ટીકામૃત :-

૧. * સૌથી પ્રથમ તો જીવન જીવને છે જ પોતાના ખરે—
આયુષ્ય કર્મ તણા ઉદયથી, [માત્ર એક જ] કારણે—
૨. * કે નિજના આયુ કરમના ઉદયના જ અભાવમાં,
જીવિત કરાવું અશક્ય છે [ઉપદેશમાં જિનવર તણા;]
૩. * આયુ કરમ વળી નિજનું બીજાથી બીજાને અહા,
કદી દઈ શકાતું નથી ખરે એ કારણે કે તે સદા;
૪. * નિજના જ પરિણામો વડે ઉપલબ્ધરૂપ અહો થતું,
માટે ખરે કો' પણ રીતે બીજો અહો બીજા તણું;
૫. * જીવિત કરી શકતો નથી, [એ કથન શ્રી જિનવર કહે;]
તેથી જ 'પરને હું જિવાડું છું અને પર મુજને—
૬. * જીવિત કરે છે'—ભાવ એવો જીવનો નિયતપણે—
અજ્ઞાન છે, [આ રીતથી વ્યવસાય** સૌ અજ્ઞાન છે.]

* જીવિત =જીવન = જીવતર

** વ્યવસાય =અધ્યવસાય

ટીકા :-

૧. * પ્રથમ તો, જીવોને જીવિત ખરેખર
* પોતાના આયુકર્મના ઉદયથી જ છે, કારણ કે
૨. * પોતાના આયુકર્મના ઉદયના અભાવમાં
* જીવિત કરાવું (-થવું) અશક્ય છે;
૩. * વળી પોતાનું આયુકર્મ બીજાથી બીજાને
* દઈ શકાતું નથી, કારણ કે તે
૪. * (પોતાનું આયુકર્મ) પોતાના પરિણામથી જ ઉપાર્જિત થાય છે (-મેળવાય છે);
* માટે કોઈપણ રીતે બીજો બીજાનું

- પ. * જીવિત કરી શકે નહિ.
* તેથી 'હું પરને જિવાડું છું અને પર મને
- ડ. * જિવાડે છે' એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે (-નિયતપણે)
* અજ્ઞાન છે [આ રીતે અધ્યવસાય અજ્ઞાન કઈ રીતે છે—તે પ્રશ્નનો ઉત્તર કહ્યો.]

ગાથા - ૨૫૩

ઉત્થાનિકા :-દુઃખ-સુખ કરવાના અધ્યવસાયની પણ આ જ ગતિ છે એમ હવે કહે છે :-

ગાથા :- * જે માનતો—મુજથી દુઃખીસુખી હું કરું પર જીવને,
તે મૂઢ છે, અજ્ઞાની છે, વિપરીત એથી જ્ઞાની છે. ૨૫૩.

ટીકામૃત :-

૧. * દુઃખી ને સુખી પર જીવને કરું છું અહો હું તેમ તે,
પર જીવ મુજને દુઃખી અને સુખી પણ કરે છે “ભાવ” એ
૨. * નિશ્ચિતપણે અજ્ઞાન છે, તે “ભાવ” જેને હોય છે
તે જીવ મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, અજ્ઞાનમયતાને લીધે;
૩. * ને જીવ જેને “ભાવ” નથી એ, જ્ઞાનમયતાને લીધે
સદ્રષ્ટિ જ્ઞાની છે અહો, [“વ્યવસાય”થી જે રહિત છે.]

---

* “ભાવ” = અધ્યવસાય = “વ્યવસાય”

ટીકા :-

૧. * ‘પર જીવોને હું દુઃખી તથા સુખી કરું છું
* અને પર જીવો મને દુઃખી તથા સુખી કરે છે’ એવો અધ્યવસાય
૨. * ધ્રુવપણે અજ્ઞાન છે. તે અધ્યવસાય જેને છે
* તે જીવ અજ્ઞાનીપણાને લીધે મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે;
૩. * અને જેને તે અધ્યવસાય નથી તે જીવ જ્ઞાનીપણાને લીધે સમ્યક્દ્રષ્ટિ છે.

ગાથા ૨૫૪ થી ૨૫૬

ઉત્થાનિકા :-હવે પૂછે છે કે આ અધ્યવસાય અજ્ઞાન કઈ રીતે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે :-

- ગાથા :-
- * જ્યાં કર્મ-ઉદયે જીવ સર્વે દુખિત તેમ સુખી થતા,
તું કર્મ તો દેતો નથી, તેં કેમ દુખિત-સુખી કર્યા ? ૨૫૪.
  - * જ્યાં કર્મ-ઉદયે જીવ સર્વે દુઃખિત તેમ સુખી બને,
તે કર્મ તુજ દેતા નથી, તો દુખિત કેમ કર્યો તને ? ૨૫૫.
  - * જ્યાં કર્મ-ઉદયે જીવ સર્વે દુખિત તેમ સુખી બને,
તે કર્મ તુજ દેતા નથી, તો સુખિત કેમ કર્યો તને ? ૨૫૬

ટીકામૂત :-

૧. * સૌથી પ્રથમ તો જીવને સુખ-દુઃખ ખરેખર થાય છે,
નિજ કર્મના જ ઉદય થકી [બસ માત્ર એક જ] કારણે—
૨. * કે નિજ કર્મના ઉદયના જ અભાવમાં સુખ-દુઃખ થવાં—
અશક્ય છે, વળી કર્મ નિજનું કોઈ બીજાને કદા;
૩. * આપી શકાતું નથી ખરે એ કારણે કે તે અહા,
નિજના જ પરિણામો વડે ઉપલબ્ધરૂપ થતું સદા;
૪. * માટે ખરે કો પણ રીત બીજો અહો કો અન્યને,
સુખ-દુઃખ કદીય કરી શકે નહિ—એમ હોવાથી અરે;
૫. * ‘હું પર જીવોને સુખી-દુઃખી કરું છું અને તેઓ મને
સુખી-દુઃખી કરે છે’ “ભાવ” એવો નિશ્ચયે અજ્ઞાન છે.

“ભાવ” = અધ્યવસાય, વ્યવસાય

ટીકા :-

૧. * પ્રથમ તો, જીવોને સુખ-દુઃખ ખરેખર
* પોતાના કર્મના ઉદયથી જ થાય છે, કારણ કે
૨. * પોતાના કર્મના ઉદયના અભાવમાં સુખ-દુઃખ થવાં
* અશક્ય છે; વળી પોતાનું કર્મ બીજાથી બીજાને
૩. * દઈ શકાતું નથી, કારણ કે તે (પોતાનું કર્મ)
* પોતાના પરિણામથી જ ઉપાર્જિત થાય છે;
૪. * માટે કોઈ પણ રીતે બીજો બીજાને
* સુખ-દુઃખ કરી શકે નહિ. તેથી [અર્થાત્ એમ હોવાથી]
૫. * ‘હું પર જીવોને સુખી-દુઃખી કરું છું અને પર જીવો મને
* સુખી-દુઃખી કરે છે’ એવો અધ્યવસાય ધ્રુવપણે અજ્ઞાન છે.

કળશ-૧૬૮

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ જગતમાં જીવોને મરણ, જીવિત, દુઃખ, સુખ—
* બધુંય સદૈવ નિયમથી (-ચોક્કસ) પોતાના કર્મના ઉદયથી થાય છે;
૨. * 'બીજો પુરુષ બીજાનાં મરણ, જીવન, દુઃખ, સુખ કરે છે'
* આમ જે માનવું તે તો અજ્ઞાન છે.

કળશામૃત :-

૧. * આ જગતમાં સહુ જીવને જીવન-મરણ, સુખ-દુઃખ એ-
સઘળુંય થાયે નિયમથી, નિજ કર્મના ઉદયે ખરે;
૨. * બીજો પુરુષ કો અન્યના જીવન-મરણ, સુખ-દુઃખ કરે,
એ માન્યતા અજ્ઞાન છે [જિનવરવચનથી વિરુદ્ધ છે.]

કલ્પ-૧૬૯

ઉત્થાનિકા :-ફરી આ જ અર્થને દ્રઢ કરતું અને આગળના કથનની સૂચનારૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ (પૂર્વે કહેલી માન્યતારૂપ) અજ્ઞાનને
* પામીને જે પુરુષો પરથી પરનાં મરણ, જીવન,
૨. * દુઃખ, સુખ દેખે છે અર્થાત્ માને છે,
* તે પુરુષો—કે જેઓ એ રીતે અહંકાર-રસથી
૩. * કર્મો કરવાના ઇચ્છક છે (અર્થાત્ ‘હું આ કર્મોને કરું છું’ એવા અહંકારરૂપી રસથી
* જેઓ કર્મ કરવાની—મારવા-જીવાડવાની,
૪. * સુખી-દુઃખી કરવાની—વાંછા કરનારા છે)
* તેઓ—નિયમથી મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે, પોતાના આત્માનો ઘાત કરનારા છે.

કલ્પામૃત :-

૧. * પૂર્વે કહેલી માન્યતારૂપ આ અહો અજ્ઞાનને,
જે પુરુષ પામીને અહો પરના મરણ ને જીવનને;
૨. * સુખ-દુઃખને દેખે અને પરથી થતાં માને ખરે,
તે પુરુષ કે જેઓ અહો, એ રીત ગર્વ થકી અરે;
૩. * ‘કરું છું અહો આ કર્મને’ એ ગર્વરૂપ રસથી અરે,
જે કર્મ કરવાની—હું મારું—જિવાડું ને હું દઉં ખરે
૪. * સુખ-દુઃખ પરને, એવી વાંછા જે અહો કરતા અરે,
તેઓ ખરે મિથ્યામતિ છે, આત્મઘાતી નિશ્ચયે.

ગાથા—૨૫૭, ૨૫૮

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થને ગાથા દ્વારા કહે છે :-

- ગાથા :-
- * મરતો અને જે દુઃખી થતો—સૌ કર્મના ઉદયે બને,
તેથી ‘હણ્યો મેં, દુઃખી કર્યો’—તુજ મત શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૨૫૭.
  - * વળી નવ મરે, નવ દુઃખી બને, તે કર્મના ઉદયે ખરે,
‘મેં નવ હણ્યો, નવ દુઃખી કર્યો’—તુજ મત શું નહિ મિથ્યા ખરે? ૨૫૮.

ટીકામૃત :-

૧. * જેઓ મરે છે વા જીવે છે ને સુખી-દુઃખી થાય છે,
તે તો સદાયે થાય છે નિજ કર્મના ઉદયે ખરે;
૨. * એ કારણે કે નિજ કરમના ઉદયના જ અભાવમાં,
તેનું થવું એ રીતથી જીવન-મરણ, સુખ-દુઃખ અહા
૩. * અશક્ય છે, તેથી અહો ‘માર્યો-જિવાડ્યો ને કર્યો,
સુખી કે દુઃખી આ જીવને’, છે માન્યતા એવી અહો;
૪. * જે જીવને તે તો અરે મિથ્યાત્વી છે [પાપી અને
પાખંડી છે નિશ્ચયનયે; જિનમત મહીં નથી જીવ તે.]

ટીકા :-

૧. * જે મરે છે અથવા જીવે છે, દુઃખી થાય છે અથવા સુખી થાય છે,
* તે ખરેખર પોતાના કર્મના ઉદયથી જ થાય છે,
૨. * કારણ કે પોતાના કર્મના ઉદયના અભાવમાં
* તેનું તે પ્રમાણે થવું (અર્થાત્ મરવું, જીવવું, દુઃખી થવું કે સુખી થવું)
૩. * અશક્ય છે. માટે ‘મેં આને માર્યો આને જિવાડ્યો,
* આને દુઃખી કર્યો, આને સુખી કર્યો’ એવું દેખનાર અર્થાત્ માનનાર
૪. * મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે [નિશ્ચયથી પાપી અને
* પાખંડી છે, જિનવરના મતમાં નથી.]

કલ્પ-૧૭૦

ઉત્થાનિકા :-હવે આગળના કથનની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * મિથ્યાદ્રષ્ટિને જે આ અજ્ઞાનસ્વરૂપ અધ્યવસાય જોવામાં આવે છે
* તે અધ્યવસાય જ, વિપર્યયસ્વરૂપ (-વિપરીત, મિથ્યા) હોવાથી,
૨. * તે મિથ્યાદ્રષ્ટિને બંધનું કારણ છે.
* [આચાર્યશ્રીએ આ રીત આગામી કથનની સૂચના કરી.]

કલ્પશામૂત :-

૧. * મિથ્યામતિને જે અરે “વ્યવસાય” આ દેખાય છે,
અજ્ઞાનસ્વરૂપે જે અહો તે “ભાવ”* વિપરીત હોઈને;
૨. * છે બંધનું કારણ અહો મિથ્યામતિ છે તેહને,
[સૂચના કરી આ રીત આગામી કથનની મુનિવરે.]

---

* વ્યવસાય = ભાવ = અધ્યવસાય

ગાથા-૨૫૯

ઉત્થાનિકા :-હવે, આ અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય જ બંધનું કારણ છે એમ ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- * આ બુદ્ધિ જે તુજ-‘દુષ્પિત તેમ સુખી કરું છું જીવને’,
તે મૂઢ મતિ તારી અરે! શુભ અશુભ બાંધે કર્મને. ૨૫૯.

ટીકામૃત :-

૧. * ‘પર જીવને હણું છું અને હણતો નથી હું તેમને,
હું દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું’ એહ જે વ્યવસાય છે
૨. * અજ્ઞાનમય મિથ્યામતિને, તે જ અધ્યવસાય છે
પોતે જ રાગાદિરૂપે, તેથી અહો તે પુરુષને;
૩. * શુભ કે અશુભરૂપ બંધનું કારણ સદાય બને અરે !
[અજ્ઞાનમય ‘વ્યવસાય’ આ રીત બંધનું કારણ ખરે.]

ટીકા :-

૧. * ‘પર જીવોને હું હણું છું, નથી હણતો,
* દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું’ એવો જે આ અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય
૨. * મિથ્યાદ્રષ્ટિને છે, તે જ (અર્થાત્ તે અધ્યવસાય જ)
* પોતે રાગાદિરૂપ હોવાથી તેને (-મિથ્યાદ્રષ્ટિને)
૩. * શુભાશુભ બંધનું કારણ છે.
* [આ રીતે આ અજ્ઞાનમય અધ્યવસાય જ બંધનું ખરું કારણ છે.]

ગાથા - ૨૬૦, ૨૬૧

ઉત્થાનિકા :-હવે, અધ્યવસાયને બંધના કારણ તરીકે બરાબર નક્કી કરે છે—ઠરાવે છે (અર્થાત્ મિથ્યા અધ્યવસાય જ બંધનું કારણ છે એમ નિયમથી કહે છે) :-

- ગાથા :- * કરતો તું અધ્યવસાન-‘દુષ્પિત-સુખી કરું છું જીવને’,
તે પાપનું બંધક અગર તો પુણ્યનું બંધક બને. ૨૬૦.
* કરતો તું અધ્યવસાન-‘મારું-જિવાડું છું પર જીવને,
તે પાપનું બંધક અગર તો પુણ્યનું બંધક બને. ૨૬૧.

ટીકામૃત :-

૧. * મિથ્યામતિને જન્મતો અજ્ઞાનથી ‘વ્યવસાય’ આ જે રાગમય છે, તે જ કારણ બંધનું કરજે અહા
૨. * નક્કી બરાબર એમ તું, ને પુણ્ય-પાપપણે સદા, હોવાથી બેપણું બંધનું તે બંધના કારણ તણા;
૩. * નહિ ભેદને કદી શોધવો કે પુણ્યબંધ તણું તથા છે પાપબંધ તણું અહો બે કારણો જુદા જુદા;
૪. * એ કારણે કે એક અધ્યવસાનમાત્ર જ આ અરે કે દુઃખી કરું, હું મારું છું, હું સુખી કરું પર જીવને
૫. * હું જિવાડું છું’ પણ તેમને—આ બે પ્રકારે એ રીતે, શુભ-અશુભ એવા ગર્વરસથી ભરેલપણું હોવા વડે;
૬. * અવિરોધ છે કારણ મહીં આ પુણ્ય તેમજ પાપના; બસ એક અધ્યવસાય માત્ર જ બંધનું કારણ અહા.

ટીકા :-

૧. * મિથ્યાદ્રષ્ટિને જે આ અજ્ઞાનથી જન્મતો
* રાગમય અધ્યવસાય છે તે જ બંધનું કારણ છે
૨. * એમ બરાબર નક્કી કરવું. અને પુણ્ય-પાપપણે (પુણ્ય-પાપરૂપે)
* બંધનું બે-પણું હોવાથી બંધના કારણનો
૩. * ભેદ ન શોધવો (અર્થાત્ એમ ન માનવું કે પુણ્યબંધનું કારણ બીજું છે અને
* પાપબંધનું કારણ કોઈ બીજું છે);
૪. * કારણ કે એક જ આ અધ્યવસાન
* ‘દુઃખી કરું છું, મારું છું’ એમ અને ‘સુખી કરું છું,
૫. * જિવાડું છું’ એમ બે પ્રકારે
* શુભ-અશુભ અહંકારરસથી ભરેલાપણા વડે
૬. * પુણ્ય અને પાપ—બંનેના બંધનું કારણ હોવામાં અવિરોધ છે
* (અર્થાત્ એક જ અધ્યવસાયથી પુણ્ય અને પાપ—બંનેનો બંધ થવામાં કોઈ વિરોધ નથી.)

ગાથા—૨૬૨

ઉત્થાનિકા :-‘આ રીતે ખરેખર હિંસાનો અધ્યવસાય જ હિંસા છે એમ ફલિત થયું’—એમ હવે કહે છે :-

ગાથા :- * મારો-ન મારો જીવને, છે બંધ અધ્યવસાનથી,
- આ જીવ કેરા બંધનો સંક્ષેપ છે નિશ્ચયનય થકી. ૨૬૨.

ટીકામૃત :-

૧. * નિજ કર્મના જ ઉદય તણી વિધવિધતાના વશ વડે,
પર જીવના પ્રાણો તણો વ્યપરોપ કદી થાઓ અને
૨. * થાઓ કદી ના [પણ] અહો ‘હું હણી શકું’ પર જીવને,
એવો અહો જે ગર્વરસથી ભરેલ અધ્યવસાય છે
૩. * હિંસા મહીં જે, તે જ કારણ બંધનું છે નિશ્ચયે,
એ કારણે કે નિશ્ચયે છે પર તણો જે ભાવ તે
૪. * પ્રાણો તણો ઉચ્છેદ, તે પરથી કરી ન શકાય છે;
[આ રીત અધ્યવસાય હિંસાનો જ હિંસા છે ખરે.]

ટીકા :-

૧. * પર જીવોને પોતાના કર્મના ઉદયની વિચિત્રતાના વશે
* પ્રાણોનો વ્યપરોપ (-ઉચ્છેદ, વિયોગ) કદાચિત થાઓ,
૨. * કદાચિત ન થાઓ,—‘હું હણું છું’
* એવો જે અહંકારરસથી ભરેલો હિંસામાં અધ્યવસાય (અર્થાત્ હિંસાનો અધ્યવસાય)
૩. * તે જ નિશ્ચયથી તેને (હિંસાનો અધ્યવસાય કરનારા જીવને) બંધનું કારણ છે,
* કેમકે નિશ્ચયથી પરનો ભાવ એવો જે
૪. * પ્રાણોનો વ્યપરોપ તે પરથી કરાવો અશક્ય છે (અર્થાત્ તે પરથી કરી શકાતો નથી).
* [આ રીતે હિંસાનો અધ્યવસાય જ હિંસા છે એમ ફલિત થયું.]

ગાથા - ૨૬૩, ૨૬૪

ઉત્થાનિકા :-હવે, (હિંસા-અહિંસાની જેમ સર્વ કાર્યોમાં) અધ્યવસાયને જ પાપ-પુણ્યના બંધના કારણપણે દર્શાવે છે :-

- ગાથા :-
- * એમ અલીકમાંહીં, અદત્તમાં, અબ્રહ્મ ને પરિગ્રહ વિષે જે થાય અધ્યવસાન તેથી પાપબંધન થાય છે. ૨૬૩
  - * એ રીત સત્યે, દત્તમાં, વળી બ્રહ્મ ને અપરિગ્રહે, જે થાય અધ્યવસાન તેથી પુણ્યબંધન થાય છે. ૨૬૪.

ટીકામૃત :-

૧. * પૂર્વોક્ત રીત અજ્ઞાનથી વ્યવસાય કરવામાં અહા, જે આવતો હિંસા મહીં તેવી રીતે જ અસત્યમાં;
૨. * અણદત્તમાં, અણબ્રહ્મમાં, પરિગ્રહ મહીં પણ જે સદા, 'વ્યવસાય' કરવામાં બધો જે આવતો તે પણ અહા;
૩. * કારણ કહ્યું છે પાપના બંધન તણું એક જ અહીં, ને આવતો કરવા મહીં વ્યવસાય અણહિંસા મહીં;
૪. * ત્યમ સત્ય તેમજ દત્ત, બ્રહ્મે અપરિગ્રહ પણ મહીં, 'વ્યવસાય' સઘળો પુણ્યબંધનનું કહ્યું કારણ અહીં.

ટીકા :-

૧. * એ રીતે (-પૂર્વોક્ત રીતે) અજ્ઞાનથી આ
  - * જે હિંસામાં અધ્યવસાય કરવામાં આવે છે તેમ અસત્ય,
૨. * અદત્ત, અબ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહમાં પણ જે
  - * (અધ્યવસાય) કરવામાં આવે, તે બધોય
૩. * પાપના બંધનું એકમાત્ર (એકનું એક) કારણ છે; અને
  - * જે અહિંસામાં અધ્યવસાય કરવામાં આવે છે
૪. * તેમ જે સત્ય, દત્ત, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહમાં
  - * પણ (અધ્યવસાય) કરવામાં આવે, તે બધોય પુણ્યના બંધનું એકમાત્ર કારણ છે.

ગાથા—૨૬૫

ઉત્થાનિકા :-વળી 'બાહ્યવસ્તુ તે બીજું પણ બંધનું કારણ હશે'—એવી શંકા ન કરવી. ('અધ્યવસાય તે બંધનું એક કારણ હશે' અને બાહ્યવસ્તુ તે બંધનું બીજું કારણ હશે' એવી પણ શંકા કરવી યોગ્ય નથી; અધ્યવસાય જ એકનું એક બંધનું કારણ છે, બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી.) આ અર્થની ગાથા હવે કહે છે :-

ગાથા :- * જે થાય અધ્યવસાન જીવને, વસ્તુ-આશ્રિત તે બને,
પણ વસ્તુથી નથી બંધ, અધ્યવસાનમાત્રથી બંધ છે. ૨૬૫.

ટીકામૃત :-

(૧) [અધ્યવસાય જ બંધનું કારણ છે, બાહ્યવસ્તુ નિમિત્તમાત્ર જ છે :]

૧. * 'અધ્યાસસ્થાન' જ બંધનું કારણ ખરેખર છે સદા,
નહીં બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ ખરેખર છે કદા;
૨. * એ કારણે કે બંધનું કારણ જ અધ્યવસાન જે,
કારણપણા તેના થકી ચરિતાર્થ બાહ્ય જ વસ્તુ છે;
૩. * અથવા કહો 'વ્યવસાય'ના નિમિત્તમાત્ર થવાપણે,
છે બાહ્યવસ્તુનું પૂરું બસ કાર્યક્ષેત્ર અહો ખરે.
૪. * નહીં બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ કદાપિ થાય છે,
અહીં [નિકટવર્તી] શિષ્યને શંકા અહો આ થાય છે—

(૨) [બાહ્યવસ્તુ જો બંધનું કારણ નથી તો તેનો નિષેધ શા માટે કરવામાં આવે છે?]

૧. * 'જો બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી તો તેમનો
પરિચય કરો નહિ, ત્યાગજો'—પ્રતિષેધ એવો તેમનો—
૨. * શા કારણે? [તેનો મને ઉત્તર કહી ઉપકૃત કરો;]
[કરુણાભીના આચાર્યશ્રી ઉત્તર કહે છે તેહનો.]

(૩) [અધ્યવસાન બાહ્યવસ્તુના આશ્રયે જ થાય છે :]

૧. * વ્યવસાય'ના પ્રતિષેધ અર્થે બાહ્યવસ્તુઓ તણો,
પ્રતિષેધ છે એ કારણે કે બાહ્યવસ્તુને અહો;
૨. * આશ્રિત અધ્યવસાન છે, નહિ થાય તે તેના વિના,
ને થાય જો વ્યવસાય કદી કો' વસ્તુના આશ્રય વિના;
૩. * તો વીરજનની-પુત્રના સદ્ભાવમાં એવો અહો,
વ્યવસાય કે તેને હણું છું હું અહો એ રીતનો;

૪. * વ્યવસાય થાશે કે હણું છું હું અહો વંધ્યા તણા,
કો પુત્રને જેનો ખરે જ અભાવ હોવા પણ છતાં !
૫. * કિંતુ ન અધ્યવસાન એવો કોઈને પણ ઊપજતો,
માટે જ એવો નિયમ છે કે બાહ્યવસ્તુના અહો !
૬. * આશ્રય વિના વ્યવસાય એવો કો નહીં થાતો કદા,
ને તેથી અધ્યવસાનને છે જેહનો આશ્રય સદા;
૭. * તે બાહ્યવસ્તુનો અતિ પ્રતિષેધ છે તેથી અહો,
કે કાર્યનો પ્રતિષેધ કારણના નિષેધ વડે થતો;
૮. * (આ રીત અધ્યવસાનનું [નિમિત્ત] કારણ વસ્તુ છે,
વસ્તુ તણા પ્રતિષેધથી વ્યવસાય છે નિષેધ્ય તે.)

(૪) [બાહ્યવસ્તુ અધ્યવસાનનું નિમિત્ત કારણ છે, તોપણ તે બંધનું કારણ નથી :]

૧. * કિંતુ જોકે બાહ્યવસ્તુ બંધના કારણ તણું,
[નિમિત્ત] કારણ છે ખરે તોપણ નથી કારણ ખરું;
૨. * એ કારણે કે યત્નથી પરિણમન કરતા મુનિ તણા,
પગથી હણાઈ જતા અહો કો ઝડપથી આવી જતા
૩. * પ્રેરિત કાળથી, ઊડતા જીવડાની માફક વસ્તું જે
કારણ અહો છે બંધકારણનું ખરે તેને અરે;
૪. * બંધકારણ માનતાં વ્યભિચાર આવે છે ખરે,
આ રીત નિશ્ચયથી અહો કો બાહ્યવસ્તુની અરે;
૫. * સિદ્ધિ ન છે નિર્બાધરૂપે બંધના કારણ તણી,
માટે સહુએ બાહ્યવસ્તુ જીવમાં જેઓ નથી;
૬. * તે બંધના કારણ નથી, પણ બંધકારણ છે ખરે—
વ્યવસાય માત્ર જ જીવને, તદ્ભાવરૂપે જેહ છે.

---

* વસ્તુ = બાહ્યવસ્તુઓ

ટીકા :-

(૧) [અધ્યવસાન જ બંધનું કારણ છે, બાહ્યવસ્તુ નિમિત્તમાત્ર જ છે :]

૧. * અધ્યવસાન જ બંધનું કારણ છે;
- * બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી,
૨. * કેમકે બંધનું કારણ જે અધ્યવસાન

- * તેના કારણપણાથી જ બાહ્યવસ્તુને ચરિતાર્થપણું છે
- ૩. * (અર્થાત્ બંધનું કારણ જે અધ્યવસાન તેનું [નિમિત્ત] કારણ થવામાં જ
- * બાહ્યવસ્તુનું કાર્યક્ષેત્ર પુરું થાય છે,
- ૪. * તે કાંઈ બંધનું કારણ થતી નથી).
- * અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—
- (૨) [બાહ્યવસ્તુ જો બંધનું કારણ નથી તો તેનો નિષેધ શા માટે કરવામાં આવે છે?]
- ૧. * જો બાહ્યવસ્તુ બંધનું કારણ નથી તો ('બાહ્યવસ્તુનો પ્રસંગ ન કરો, ત્યાગ કરો' એમ) બાહ્યવસ્તુનો પ્રતિષેધ (નિષેધ)
- ૨. * શા માટે કરવામાં આવે છે ?
- * તેનું સમાધાન :-
- (૩) [અધ્યવસાન બાહ્યવસ્તુના આશ્રયે જ થાય છે :]
- ૧. * અધ્યવસાનના પ્રતિષેધ અર્થે બાહ્યવસ્તુનો
- * પ્રતિષેધ કરવામાં આવે છે. અધ્યવસાનને બાહ્યવસ્તુ
- ૨. * આશ્રયભૂત છે; બાહ્યવસ્તુનો આશ્રય કર્યા વિના અધ્યવસાન પોતાના સ્વરૂપને પામતું નથી અર્થાત્ ઊપજતું નથી.
- * જો બાહ્યવસ્તુનો આશ્રય કર્યા વિના પણ અધ્યવસાન ઊપજતું હોય
- ૩. * તો, જેમ આશ્રયભૂત એવા વીરજનનીના પુત્રના સદ્ભાવમાં (કોઈને) એવો
- * અધ્યવસાય ઊપજે કે 'હું વીરજનનીના પુત્રને હણું છું.'
- ૪. * તેમ આશ્રયભૂત એવા વંધ્યાપુત્રના અસદ્ભાવમાં પણ (કોઈને) એવો અધ્યવસાય ઊપજે (- ઊપજવો જોઈએ) કે
- * 'હું વંધ્યાપુત્રને (વાંઝણીના પુત્રને) હણું છું.'
- ૫. * પરંતુ એવો અધ્યવસાય તો (કોઈને) ઊપજતો નથી. (જ્યાં વંધ્યાનો પુત્ર જ નથી ત્યાં મારવાનો અધ્યવસાય ક્યાંથી ઊપજે?)
- * માટે એવો નિયમ છે કે (બાહ્યવસ્તુરૂપ)
- ૬. * આશ્રય વિના અધ્યવસાન હોતું નથી.
- * અને તેથી જ અધ્યવસાનને આશ્રયભૂત
- ૭. * એવી જે બાહ્યવસ્તુ તેનો અત્યંત પ્રતિષેધ છે, કેમ કે કારણના
- * પ્રતિષેધથી જ કાર્યનો પ્રતિષેધ થાય છે.
- ૮. * (બાહ્યવસ્તુ અધ્યવસાનનું કારણ છે
- * તેથી તેના પ્રતિષેધથી અધ્યવસાનનો પ્રતિષેધ થાય છે).

(૪) [બાહ્યવસ્તુ અધ્યવસાનનું નિમિત્ત કારણ છે, તોપણ તે બંધનું કારણ નથી.]

૧. * પરંતુ, જોકે બાહ્યવસ્તુ બંધના કારણનું (અર્થાત્ અધ્યવસાનનું)
  - * [નિમિત્ત] કારણ છે તોપણ તે (બાહ્યવસ્તુ) બંધનું કારણ નથી;
૨. * કેમકે ઈર્થાસમિતિમાં પરિણમેલા મુનીન્દ્રના
  - * પગ વડે હણાઈ જતા એવા કોઈ ઝડપથી આવી પડતા
૩. * કાળપ્રેરિત ઊડતા જીવડાની માફક, જે બાહ્યવસ્તુ-કે જે
  - * બંધના કારણનું [નિમિત્ત] કારણ છે તે—બંધનું કારણ નહિ થતી હોવાથી,
૪. * બાહ્યવસ્તુને બંધનું કારણપણું માનવામાં અનૈકાંતિક હેત્વાભાસપણું છે—વ્યભિચાર આવે છે.
  - * (આમ નિશ્ચયથી બાહ્યવસ્તુને
૫. * બંધનું કારણપણું નિર્બાધ રીતે સિદ્ધ થતું નથી.)
  - * માટે બાહ્યવસ્તુ કે જે જીવને અતદ્ભાવરૂપ છે
૬. * તે બંધનું કારણ નથી;
  - * અધ્યવસાન કે જે જીવને તદ્ભાવરૂપ છે તે જ બંધનું કારણ છે.

ગાથા—૨૬૬

ઉત્થાનિકા :-આ રીતે બંધના કારણપણે (-કારણ તરીકે) નક્કી કરવામાં આવેલું જે અધ્યવસાન તે પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નહિ હોવાથી મિથ્યા છે—એમ હવે દર્શાવે છે -

ગાથા :- * કરું છું દુઃખી-સુખી જીવને, વળી બદ્ધ-મુક્ત કરું અરે !
આ મૂઢ મતિ તુજ છે નિરર્થક, તેથી છે મિથ્યા ખરે. ૨૬૬.

ટીકામૃત :-

૧. * હું પર જીવોને દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું આદિ ને બંધાવું છું, મુકાવું છું ઇત્યાદિ અધ્યવસાન જે
૨. * છે, તે સહુ પરભાવનો વ્યાપાર પરમાં નહિ ખરે હોવાથી, પોતાની ન અર્થક્રિયા કરતું હોઈને;
૩. * 'આકાશના ફૂલને ચૂંટું છું હું' અહો અભિપ્રાય જે, તેના સમાન જ છે અહો મિથ્યારૂપે તે પણ ખરે;
૪. * અનર્થ પોતાના જ માટે માત્ર છે [અભિપ્રાય] તે, [એ કારણે કે દ્રવ્ય કો] પરને ન કાંઈ કરી શકે.

ટીકા :-

૧. * હું પર જીવોને દુઃખી કરું છું, સુખી કરું છું ઇત્યાદિ તથા
* બંધાવું છું, મુકાવું છું ઇત્યાદિ જે આ અધ્યવસાન
૨. * છે તે બધુંય, પરભાવનો પરમાં વ્યાપાર નહિ
* હોવાને લીધે પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નહિ હોવાથી,
૩. * 'હું આકાશના ફૂલને ચૂંટું છું' એવા અધ્યવસાનની
* માફક મિથ્યારૂપ છે,
૪. * કેવળ પોતાના અનર્થને માટે જ છે (અર્થાત્ માત્ર પોતાને જ નુકશાનનું કારણ થાય છે,
* પરને તો કાંઈ કરી શકતું નથી).

ગાથા—૨૬૭

ઉત્થાનિકા :-હવે પૂછે છે કે અધ્યવસાન પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું કઈ રીતે નથી? તેનો ઉત્તર કહે છે :-

ગાથા :- * સૌ જીવ અધ્યવસાનકારણ કર્મથી બંધાય જ્યાં
ને મોક્ષમાર્ગે સ્થિત જીવો મુકાય, તું શું કરે ભલા?

ટીકામૃત :-

૧. * બંધાવું છું, મુકાવું છું હું એવું અધ્યવસાન જે,
છે બાંધવા ને છોડવા જીવને અહો તેવી અરે;
૨. * છે અર્થક્રિયા તેહની, કિંતુ અહો જીવ તો ખરે,
'વ્યવસાય'નો સદ્ભાવ આવો હો છતાં પણ નહિ અરે!
૩. * બંધાય છે, મુકાય છે નિજના જ જે પરિણામ છે,
સહરાગ કે વીતરાગનો જ અભાવ હોવાથી ખરે;
૪. * ને એવું અધ્યવસાન હોવા નહિ છતાં પણ હોય જો
સહરાગ કે વીતરાગ પરિણામો તણો સદ્ભાવ તો
૫. * બંધાય છે, મુકાય છે [પરિણામ પોતાના વડે.]
કિંચિત કરી શકતું નહિ હોવાથી અધ્યવસાન તે,
૬. * પોતાની અર્થક્રિયા અહો કરતું નહિ હોવાથી છે
મિથ્યા જ તે, એવો અહો આશય કહ્યો [છે મુનિવરે.]

ટીકા :-

૧. * 'હું બંધાવું છું, મુકાવું છું' એવું જે અધ્યવસાન છે
* તેની પોતાની અર્થક્રિયા જીવોને બાંધવા, મુકવા (-મુક્ત કરવા, છોડવા) તે છે.
૨. * પરંતુ જીવ તો,
* આ અધ્યવસાનનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ,
૩. * પોતાના સરાગ-વીતરાગ પરિણામના અભાવથી
* નથી બાંધતો, નથી મુકતો;
૪. * અને પોતાના સરાગ-વીતરાગ પરિણામના સદ્ભાવથી,
* તે અધ્યવસાનનો અભાવ હોવા છતાં પણ,
૫. * બંધાય છે, મુકાય છે.
* માટે પરમાં અકિંચિત્કર હોવાથી (અર્થાત્ કાંઈ નહિ કરી શકતું હોવાથી) આ અધ્યવસાન
૬. * પોતાની અર્થક્રિયા કરનારું નથી;
* અને તેથી મિથ્યા જ છે—આવો ભાવ (આશય) છે.

કળશ -૧૭૧

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થના કળશરૂપે અને આગળના કથનની સૂચનિકારૂપે શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આ નિષ્ફળ (નિરર્થક) અધ્યવસાયથી મોહિત થયો થકો
* આત્મા પોતાને સર્વરૂપ કરે છે,
૨. * -એવું કાંઈ પણ નથી કે જે-રૂપ પોતાને
* ન કરતો હોય.

કળશામૃત :-

૧. * ફળહીન અધ્યવસાય આવાથી અહો મોહિત થતો,
નિજને કરે છે આત્મા આ સર્વરૂપે રે અહો;
૨. * એવું નથી કંઈપણ અહો જે-રૂપ પોતાને ખરે,
કરતો ન હો આ આત્મા [મિથ્યાત્વી-રાગી થઈ અરે!]

ગાથા—૨૬૮, ૨૬૯

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થને સ્પષ્ટ રીતે ગાથામાં કહે છે :-

- ગાથા :-
- * તિર્યંચ, નારક, દેવ, માનવ, પુણ્ય-પાપ વિવિધ જે, તે સર્વરૂપ નિજને કરે છે જીવ અધ્યવસાનથી. ૨૬૮.
  - * વળી એમ ધર્મ-અધર્મ, જીવ-અજીવ, લોક-અલોક જે, તે સર્વરૂપ નિજને કરે છે જીવ અધ્યવસાનથી. ૨૬૯.

ટીકામૃત :-

(૧) [અજ્ઞાની જીવ હિંસાદિના અધ્યવસાનથી હું પરને મારી શકું છું આદિ માને છે :]

૧. * જે રાગ-રોષ તણા ઉદયમાં એવી હણવાદિ ક્રિયા સાથે અહો તન્મયપણે છે આતમા એ માન્યતા—
૨. * રૂપ, જેહ અધ્યવસાનથી હિંસક અહો નિજને કરે, દયાદિ અધ્યવસાનથી નિજને અહિંસક પણ કરે;
૩. * ને અન્ય અધ્યવસાનથી નિજને જ અન્યરૂપે કરે, જેવી રીતે આ આતમા પૂર્વે કહેલ વિધિ વડે;

(૨) [અજ્ઞાની જીવ નરકાદિ ગતિ મળતાં પોતાને નારકી આદિ માને છે :]

૧. * તેવી જ રીતે ઉદયમાં જે આવતા નારક તણા, વ્યવસાયથી નિજને અહો નારક કરતા જે અહા;
૨. * ને ઉદયમાં જે આવતા વ્યવસાય તિર્યંચો તણા, તેના થકી તિર્યંચરૂપે જે કરે નિજને અહા;
૩. * વળી ઉદયમાં જે આવતા વ્યવસાય મનુજ તણા અહા, તેના થકી નિજને કરે છે જેહ મનુજપણે તદા;
૪. * ને ઉદયમાં જે આવતા વ્યવસાય દેવ તણા અહા, તેના થકી નિજને કરે છે દેવરૂપે જે સદા;

(૩) [અજ્ઞાની જીવ પુણ્ય આદિના ઉદયમાં પોતાને પુણ્યાત્મા આદિ માને છે :]

૧. * વળી ઉદયમાં જે આવતા સુખ આદિ પુણ્ય તણા અહા, વ્યવસાયથી નિજને કરે છે, પુણ્યરૂપે જે કદા;
૨. * ને ઉદયમાં જે આવતા દુઃખ આદિ પાપ તણા અહા, વ્યવસાયથી નિજને કરે છે, પાપરૂપે જે તદા;

(૪) [અજ્ઞાની ધર્માદિના વિકલ્પમાં એકાકાર થઈને પોતાને ધર્માદિરૂપ માને છે :]

૧. * તેવી રીતે વ્યવસાય જે વળી જાણવામાં આવતા, ધર્માસ્તિકાયાદિ તણા તેનાથી ધર્મરૂપે અહા;

૨. * ને જાણવામાં આવતા વ્યવસાય અધર્માસ્તિના;
અધર્મરૂપ કરે અહો તેનાથી જે નિજને અહા;
૩. * ને જાણવામાં આવતા વ્યવસાય અન્ય જીવો તણા,
તેનાથી અન્યજીવોરૂપે નિજને કરે છે જે તદા;
૪. * વળી જાણવામાં આવતા વ્યવસાય પુદ્ગલદ્રવ્યના,
તેનાથી જેહ કરે અહો નિજને જ પુદ્ગલરૂપ આ;
૫. * જે જાણવામાં આવતા વ્યવસાય લોકાકાશના,
તેનાથી લોકાકાશરૂપે જે કરે નિજને અહા;
૬. * ને જાણવામાં આવતા જ અલોકના વ્યવસાયથી,
નિજને અલોકાકાશરૂપે છે કરે મિથ્યામતિ.

(૫) [ઉપસંહાર :]

૧. * આ રીત અધ્યવસાનથી આત્મા કરે નિજને અરે !
અનેક 'વસ્થાઓરૂપે [પોતાપણને માનીને.]

ટીકા :-[Slightly Rearranged]

(૧) [અજ્ઞાની જીવ હિંસાદિના અધ્વયસાનથી હું પરને મારી શકું છું આદિ માને છે :]

૧. * જેવી રીતે આ આત્મા
* 'ક્રિયા' જેનો ગર્ભ છે એવા
૨. * હિંસાના અધ્યવસાનથી પોતાને હિંસક કરે છે,
* (અહિંસાના અધ્યવસાનથી પોતાને અહિંસક કરે છે.)
૩. * અને અન્ય અધ્યવસાનોથી
* પૂર્વોક્ત પ્રકારે પોતાને અન્ય કરે છે,

(૨) [અજ્ઞાની જીવ નરક આદિ ગતિ મળતાં પોતાને નારકી આદિરૂપ માને છે :]

૧. * તેવી જ રીતે ઉદયમાં આવતા નારકના
* અધ્યવસાનથી પોતાને નારક (-નારકી) કરે છે,
૨. * ઉદયમાં આવતા તિર્યચના અધ્યવસાનથી
* પોતાને તિર્યચ કરે છે,
૩. * ઉદયમાં આવતા મનુષ્યના અધ્યવસાનથી
* પોતાને મનુષ્ય કરે છે,
૪. * ઉદયમાં આવતા દેવના અધ્યવસાનથી
* પોતાને દેવ કરે છે,

(૩) [અજ્ઞાની જીવ પુણ્ય આદિના ઉદયમાં પોતાને પુણ્યાત્મા આદિ માને છે :]

૧. * ઉદયમાં આવતા સુખ આદિ પુણ્યના
* અધ્યવસાનથી પોતાને પુણ્યરૂપ કરે છે અને
૨. * ઉદયમાં આવતા દુઃખ આદિ પાપના
* અધ્યવસાનથી પોતાને પાપરૂપ કરે છે;

(૪) [અજ્ઞાની જીવ ધર્માદિના વિકલ્પમાં એકાકાર થઈને પોતાને ધર્માદિરૂપ માને છે :]

૧. * વળી તેવી જ રીતે જાણવામાં આવતો
* જે ધર્મ (અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાયના) તેના અધ્યવસાનથી પોતાને ધર્મરૂપ કરે છે,
૨. * જાણવામાં આવતા અધર્મના (અર્થાત્ અધર્માસ્તિકાયના) અધ્યવસાનથી પોતાને અધર્મરૂપ કરે છે,
૩. * જાણવામાં આવતા અન્ય જીવના અધ્યવસાનથી
* પોતાને અન્યજીવરૂપ કરે છે,
૪. * જાણવામાં આવતા પુદ્ગલના અધ્યવસાનથી
* પોતાને પુદ્ગલરૂપ કરે છે,
૫. * જાણવામાં આવતા લોકાકાશના અધ્યવસાનથી
* પોતાને લોકાકાશરૂપ કરે છે
૬. * અને જાણવામાં આવતા અલોકાકાશના અધ્યવસાનથી
* પોતાને અલોકાકાશરૂપ કરે છે.

(૪) [ઉપસંહાર :] (આ રીતે આત્મા અધ્યવસાનથી પોતાને સર્વરૂપ કરે છે.)

૧. * (આ રીતે આત્મા અધ્યવસાનથી પોતાને
* સર્વરૂપ [-અનેક અવસ્થાઓરૂપ] કરે છે [-માને છે.]

---

* ક્રિયા : હિંસા આદિના અધ્યવસાનો રાગદ્વેષના ઉદયમય એવી હણવા આદિની ક્રિયાઓથી ભરેલાં છે, અર્થાત્ તે ક્રિયાઓ સાથે આત્માનું તન્મયપણું હોવાની માન્યતારૂપ છે.

કળશ—૧૭૨

ઉત્થાનિકા :-હવે, આ અર્થના કળશરૂપે તથા આગળના કથનની સૂચનિકારૂપે કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * વિશ્વથી (સમસ્ત દ્રવ્યોથી) ભિન્ન હોવા છતાં
* આત્મા જેના પ્રભાવથી પોતાને વિશ્વરૂપ કરે છે
૨. * એવો આ અધ્યવસાય—કે જેનું
* મોહ જ એક મૂળ છે તે—જેમને નથી તે જ
૩. * મુનિઓ છે. [તેઓના ચરણમાં શત શતવાર વંદન હો!]
* [આ રીતે આચાર્યશ્રીએ આગળના કથનની સૂચના આપી.]

કળશામૃત :-

૧. * આ વિશ્વના સહુ દ્રવ્યથી અતિ ભિન્ન હોવા પણ છતાં,
જેના પ્રભાવ વડે કરે છે વિશ્વરૂપ નિજને અહા!
૨. * આ આત્મા, એવો અહો 'વ્યવસાય' આ જેનું અરે!
છે મોહ એક જ મૂળ તે, જેને નથી તેઓ ખરે;
૩. * છે મુનિવરો [તેના ચરણમાં વંદના શત વાર હો!]
* [આ રીતે આગામી કથનની સૂચના આપી અહો!]

ગાથા - ૨૭૦

ઉત્થાનિકા :-આ અધ્યવસાય જેને નથી તે મુનિઓ કર્મથી લેપાતા નથી—એમ હવે ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- * એ આદિ અધ્યવસાન વિધવિધ વર્તતાં નહિ જેમને,
તે મુનિવરો લેપાય નહિ શુભ કે અશુભ કર્મો વડે. ૨૭૦.

ટીકામૂત :- [ભૂમિકા]

૧. * આ જે ત્રણેય પ્રકારના વિધવિધ અધ્યવસાન છે,
તે સહુ સ્વયં અજ્ઞાન આદિરૂપ હોવાથી ખરે;
૨. * અજ્ઞાન, અણદર્શન અને અણચરિતરૂપ જ હોઈને,
શુભ-અશુભ કર્મોના અહા બંધન તણા નિમિત્ત છે.

(૧) ['હું પરને હણું છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * તેને હવે વિશેષરૂપે આમ સમજાવાય છે,
કે 'પર જીવોને હું હણું છું' આદિ અધ્યવસાન જે;
૨. * તે જેહને છે તેહ અધ્યવસાનવાળા જીવને,
બસ જ્ઞાનમયતાને લીધે સત્ ને અહેતુક જેહ છે,
૩. * જ્ઞાપ્તિ તણી ક્રિયા અહા છે જેની એવા આત્મના,
ને રાગ-રોષ તણા ઉદયમય એવી હનન ક્રિયા તણા;
૪. * વિશેષને નહિ જાણવાથી ભિન્ન આત્માનું ખરે,
અજ્ઞાન હોવાથી જ તે 'વ્યવસાય' છે અજ્ઞાન ને
૫. * રે ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોઈને 'વ્યવસાય' તે,
મિથ્યાત્વ છે ને તેહ અન-આચરણ પણ વળી હોઈને
૬. * ભિન્નાત્માનું, તેથી તે 'વ્યવસાય' અણચારિત્ર છે.
['પરને હણું છું' આદિ અધ્યવસાન આમ અજ્ઞાન છે.]

(૨) ['હું નારક છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * 'નારક હું છું' ઇત્યાદિ વળી જે વિવિધ અધ્યવસાન છે,
તે જેહને છે તેહ અધ્યવસાનવાળા જીવને
૨. * પણ, જ્ઞાનમયતાને લીધે સતરૂપ, અણહેતુ અહા,
બસ એક જ્ઞાયકમાત્ર જેનો ભાવ છે તે આત્મના;
૩. * ને કર્મઉદયોથી જનિત [નર] નારકાદિ ભાવના,
વિશેષને નહિ જાણવાથી ભિન્ન આત્માનું અહા;

૪. * અજ્ઞાન હોવાથી જ તે 'વ્યવસાય' છે અજ્ઞાન ને
રે ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોઈને 'વ્યવસાય' તે;
૫. * મિથ્યાત્વ છે ને તેહ અન-આચરણ પણ વળી હોઈને
ભિન્નાત્માનું, તેથી તે 'વ્યવસાય' અણચારિત્ર છે.

(૩) ['હું પરદ્રવ્યને જાણું છું'—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * 'આ ધર્મદ્રવ્ય જણાય છે' ઇત્યાદિ અધ્યવસાન જે,
તે જેહને છે તેહ અધ્યવસાનવાળા જીવને
૨. * પણ, જ્ઞાનમયતાને લીધે સત્-રૂપ અણહેતુ અહા.
બસ એક જ્ઞાન જ માત્ર જેનું રૂપ છે તે આત્માના;
૩. * ને જ્ઞેયમય એવા અહો ધર્માદિના રૂપો તણા,
વિશેષને નહિ જાણવાથી ભિન્ન આત્માનું અહા;
૪. * અજ્ઞાન હોવાથી જ તે 'વ્યવસાય' છે અજ્ઞાન ને
ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોઈને 'વ્યવસાય' તે;
૫. * મિથ્યાત્વ છે ને તેહ અન-આચરણ પણ વળી હોઈને
ભિન્નાત્માનું, તેથી તે વ્યવસાય અણચારિત્ર છે;
૬. * માટે સહુ 'વ્યવસાય' આ બસ બંધના જ નિમિત્ત છે,
['પરદ્રવ્યને જાણું હું છું' 'વ્યવસાય' આમ અજ્ઞાન છે.]

(૪) [ઉપરોક્ત અધ્યવસાનો જેમને નથી તે મુનિકુંજરો કર્મોથી લેપાતા નથી :]

૧. * મુનિકુંજરો જેને ન અધ્યવસાન આવા હોય છે,
તે વિરલા કોઈ જ ને સત્-રૂપ અણહેતુક જે;
૨. * જ્ઞાપ્તિ જ જેની એકમાત્ર ક્રિયા જ છે, સત્-રૂપ ને
અણહેતુ જ્ઞાયક એક જેનો ભાવમાત્ર જ છે ખરે;
૩. * સત્-રૂપ ને અણહેતુ જ્ઞાન એક જ જેનું રૂપ છે,
એવા અહો ભિન્નાત્માને જાણીને સુરીતે ખરે;
૪. * સમ્યક્ પ્રકારે શ્રદ્ધતા ને અંતરંગ પ્રકાશતી,
એ જ્ઞાનની જ્યોતિ અહા અજ્ઞાનરૂપ નહિ થતી;
૫. * મિથ્યાત્વરૂપ નહિ થતી, અણચરિતરૂપ નહિ થતી
હોવાથી, શુભ કે અશુભ કર્મોથી ન લેપાતા કદી.

ટીકા :- [ભૂમિકા :]

૧. * આ જે ત્રણ પ્રકારનાં અધ્યવસાનો છે
    - * તે બધાંય પોતે અજ્ઞાનાદિરૂપ
  ૨. * (અર્થાત્ અજ્ઞાન, મિથ્યાદર્શન અને અચારિત્રરૂપ) હોવાથી
    - * શુભાશુભ કર્મબંધના નિમિત્ત છે.
- (૧) [‘હું પરને હણું છું’—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]
૧. * તે વિશેષ સમજાવવામાં આવે છે—
    - * ‘હું (પર જીવોને) હણું છું’ ઇત્યાદિ જે આ અધ્યવસાન છે
  ૨. * તે અધ્યવસાનવાળા જીવને,
    - * જ્ઞાનમયપણાને લીધે ^૧સત્-રૂપ ^૨અહેતુક
  ૩. * ^૩જ્ઞાપ્તિ જ જેની એક ક્રિયા છે એવા આત્માનો
    - * અને રાગ-દ્વેષના ઉદયમય એવી ^૪હનન આદિ ક્રિયાઓનો
  ૪. * ^૫વિશેષ નહિ જાણવાને લીધે ભિન્ન આત્માનું
    - * અજ્ઞાન હોવાથી, તે અધ્યવસાન પ્રથમ તો અજ્ઞાન છે,
  ૫. * ભિન્ન આત્માનું અદર્શન (અશ્રદ્ધાન) હોવાથી (તે અધ્યવસાન)
    - * મિથ્યાદર્શન છે અને ભિન્ન આત્માનું અનાચરણ હોવાથી
  ૬. * (તે અધ્યવસાન) અચારિત્ર છે.
    - * [આ રીતે ‘હું પરને હણી શકું છું’—આદિ અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે તેમ સિદ્ધ થયું.]
- (૨) [‘હું નારક છું’—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]
૧. * વળી ‘હું નારક છું’ ઇત્યાદિ જે અધ્યવસાન છે
    - * તે અધ્યવસાનવાળા જીવને
  ૨. * પણ, જ્ઞાનમયપણાને લીધે સત્-રૂપ અહેતુક
    - * જ્ઞાયક જ જેનો એક ભાવ છે એવા આત્માનો
  ૩. * અને કર્મોદયજનિત નારક આદિ ભાવોનો
    - * વિશેષ નહિ જાણવાને લીધે ભિન્ન આત્માનું
  ૪. * અજ્ઞાન હોવાથી, તે અધ્યવસાન પ્રથમ તો અજ્ઞાન છે,
    - * ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોવાથી (તે અધ્યવસાન)
  ૫. * મિથ્યાદર્શન છે અને
    - * ભિન્ન આત્માનું અનાચરણ હોવાથી (તે અધ્યવસાન) અચારિત્ર છે.

(૩) [હું પરદ્રવ્યને જાણું છું]—એ પ્રકારના અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે :]

૧. * વળી 'આ ધર્મદ્રવ્ય જણાય છે' ઇત્યાદિ જે અધ્યવસાન છે
* તે અધ્યવસાનવાળા જીવને
૨. * પણ, 'જ્ઞાનમયપણાને લીધે સત્-રૂપ અહેતુક
* જ્ઞાન જ જેનું એક રૂપ છે એવા આત્માનો
૩. * અને જ્ઞેયમય એવાં ધર્માદિક રૂપોનો
* વિશેષ નહિ જાણવાને લીધે ભિન્ન આત્માનું
૪. * અજ્ઞાન હોવાથી, તે અધ્યવસાન પ્રથમ તો અજ્ઞાન છે,
* ભિન્ન આત્માનું અદર્શન હોવાથી (તે અધ્યવસાન)
૫. * મિથ્યાદર્શન છે અને ભિન્ન આત્માનું અનાચરણ હોવાથી,
* (તે અધ્યવસાન) અચારિત્ર છે.
૬. * માટે આ સમસ્ત અધ્યવસાનો બંધનાં જ નિમિત્ત છે.
* [આ રીતે 'હું પરદ્રવ્યનો જાણું છું'—આદિ અધ્યવસાન અજ્ઞાન છે તેમ સિદ્ધ થયું.]

(૪) [ઉપરોક્ત અધ્યવસાનો જેમને નથી તે મુનિકુંજરો કર્મોથી લેપાતા નથી]

૧. * માત્ર જેમને આ અધ્યવસાનો વિદ્યમાન નથી
* તે જ કોઈક (વિરલ) મુનિકુંજરો (મુનિવરો), સત્-રૂપ અહેતુક
૨. * જ્ઞપ્તિ જ જેની એક ક્રિયા છે, સત્-રૂપ
* અહેતુક જ્ઞાયક જ જેનો એક ભાવ છે
૩. * અને સત્-રૂપ અહેતુક જ્ઞાન જ જેનું એક રૂપ છે
* એવા ભિન્ન આત્માને (-સર્વ અન્યદ્રવ્યભાવોથી જુદા આત્માને) જાણતા થકા,
૪. * સમ્યક્ પ્રકારે દેખતા (શ્રદ્ધતા) થકા અને અનુચરતા થકા, સ્વચ્છ અને સ્વચ્છંદપણે ઉદયમાન
(અર્થાત્ સ્વાધીનપણે પ્રકાશમાન) એવી અમંદ અંતઃજ્યોતિને
* અજ્ઞાનાદિરૂપપણાનો અત્યંત અભાવ હોવાથી (અર્થાત્ અંતરંગમાં પ્રકાશતી જ્ઞાનજ્યોતિ જરા પણ અજ્ઞાનરૂપ,
૫. * મિથ્યાદર્શનરૂપ અને અચારિત્રરૂપ નહિ થતી
* હોવાથી) શુભ કે અશુભકર્મથી ખરેખર લેપાતા નથી.

પાદટીખ્પણ

1. સત્-રૂપ = સત્તાસ્વરૂપ; અસ્તિત્વસ્વરૂપ. (આત્મા જ્ઞાનમય છે તેથી સત્-રૂપ અહેતુક જ્ઞપ્તિ જ તેની એક ક્રિયા છે.)
2. અહેતુક = જેનું કોઈ કારણ નથી એવી; અકારણ; સ્વયંસિદ્ધ; સહજ
3. જ્ઞપ્તિ = જાણવું તે; જાણનક્રિયા. (જ્ઞપ્તિક્રિયા સત્-રૂપ છે, અને સત્-રૂપ હોવાથી અહેતુક છે.)
4. હનન = હણવું તે; હણવારૂપ ક્રિયા (હણવું વગેરે ક્રિયાઓ રાગ-દ્વેષના ઉદયમય છે.)
5. વિશેષ = તફાવત; ભિન્ન લક્ષણ.
6. આત્મા જ્ઞાનમય છે તેથી સત્-રૂપ અહેતુક જ્ઞાન જ તેનું એક રૂપ છે.

ગાથા - ૨૭૧

ઉત્થાનિકા :-“અધ્યવસાન શબ્દ વારંવાર કહેતા આવ્યા છો, તે અધ્યવસાન શું છે? તેનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવામાં નથી આવ્યું.” ‘આમ પૂછવામાં આવતાં, હવે અધ્યવસાનનું સ્વરૂપ ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- * બુદ્ધિ, મતિ, વ્યવસાય, અધ્યવસાન, વળી વિજ્ઞાન ને પરિણામ, ચિત્ત ને ભાવ—શબ્દો સર્વ આ એકાર્થ છે. ૨૭૧.

ટીકામૃત :-

૧. * રે સ્વ-પરનો અવિવેક [જ્યારે હોય છે આ જીવને,]
ને ભેદજ્ઞાન સ્વ-પર તણું, તેને તદા નવ હોય છે;
૨. * ‘અધ્યવસિતિ’ બસ માત્ર જીવની તેહ અધ્યવસાન છે
ત્યારે, અને તેને જ બોધનમાત્રમયતાને લીધે
૩. * ‘બુદ્ધિ’ કહે છે, ને વળી વ્યવસાન**માત્રપણા લીધે
‘વ્યવસાય’ [પણ] કહેવાય છે, ને મનન*** માત્રપણા લીધે.
૪. * કહેવાય છે ‘મતિ’ ને અહા વિજ્ઞપ્તિમાત્રપણા લીધે
‘વિજ્ઞાન’ છે તેને વળી ચૈતન્યમાત્રપણા લીધે
૫. * છે ‘ચિત્ત’ સંજ્ઞા તેહને, ચેતન તણા જ ભવનપણે
હોવાથી તેને ‘ભાવ’ એવું નામ પણ કહેવાય છે;
૬. * ચેતન તણા પરિણામમાત્રપણાથી તેને પણ અહા
કહેવાય છે ‘પરિણામ’, છે એકાર્થ આ શબ્દો બધા.

* અધ્યવસિતિ = (એકમાં બીજાની માન્યતાપૂર્વક) પરિણતિ;

= (મિથ્યા) નિશ્ચિતિ; (ખોટો) નિશ્ચય હોવો તે

** વ્યવસાન = કામમાં લાગ્યા રહેવું તે; ઉદ્યમી હોવું તે;

*** મનન = માનવું તે; જાણવું તે.

ટીકા :-

૧. * સ્વ-પરનો અવિવેક હોય
* (અર્થાત્ સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન ન હોય)
૨. * ત્યારે જીવની અધ્યવસિતિ*માત્ર તે અધ્યવસાન છે;
* અને તે જ (અર્થાત્ જેને અધ્યવસાન કહ્યું છે તે જ) બોધનમાત્રપણાથી
૩. * બુદ્ધિ છે, વ્યવસાન** માત્રપણાથી
* વ્યવસાય છે, મનન***માત્રપણાથી

૪. * મતિ છે, વિજ્ઞપ્તિમાત્રપણાથી
* વિજ્ઞાન છે, ચેતનમાત્રપણાથી
૫. * ચિત્ત છે, ચેતનના ભવનમાત્રપણાથી
* ભાવ છે,
૬. * ચેતનના પરિણમનમાત્રપણાથી
* પરિણામ છે. (આ રીતે આ બધાય શબ્દો એકાર્થ છે.)

કલ્પ-૧૭૩

ઉત્થાનિકા :-‘અધ્યવસાન ત્યાગવાયોગ્ય કલ્પાં છે તેથી એમ સમજાય છે કે વ્યવહારનો ત્યાગ કરાવ્યો છે અને નિશ્ચયનું ગ્રહણ કરાવ્યું છે’—એવા અર્થનું, આગળના કથનની સૂચનારૂપ કાવ્ય હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- ૧ * આચાર્યદેવ કહે છે કે :-સર્વ વસ્તુઓમાં
* જે અધ્યવસાન થાય છે તે બધાય (અધ્યવસાન)
- ૨, * જિન ભગવાનોએ પૂર્વોક્ત રીતે ત્યાગવાયોગ્ય કલ્પાં છે.
* તેથી અમે એમ માનીએ છીએ કે ‘પર જેનો આશ્રય છે
- ૩, * એવો વ્યવહાર જ સઘળોય છોડાવ્યો છે.’
* તો પછી, આ સત્પુરુષો એક સમ્યક્
- ૪, * નિશ્ચયને જ નિષ્કંપપણે અંગીકાર કરીને
* શુદ્ધજ્ઞાનસ્વરૂપ નિજ મહિમામાં (-આત્મસ્વરૂપમાં) સ્થિરતા કેમ ધરતા નથી?

કલ્પામૃત :-

૧. * આચાર્યશ્રી કહેતા અહા કે સર્વ વસ્તુઓ મહીં,
જે થાય છે વ્યવસાય* [આવા] તે અહો સહુને અહીં;
૨. * ભગવંત જિનોએ કલ્પાં પૂર્વોક્ત રીતે ત્યાજ્ય છે,
તેથી અમે તો માનીએ કે છે પરાશ્રય જેહને;
૩. * વ્યવહાર છોડાવ્યો જ તે, એવો સહુએ તેમણે.
આ સત્પુરુષો તો પછી બસ એક સમ્યક્ જેહ છે
૪. * નિશ્ચય અહો, તેને અકંપપણે જ અંગીકૃત કરી,
બસ જ્ઞાનધન નિજ સ્વરૂપમાં ક્યમ સ્થિરતા કરતા નથી?

---

* વ્યવસાય. = અધ્યવસાન

ગાથા - ૨૭૨

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થને ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- * વ્યવહારનય એ રીત જાણ નિષિદ્ધ નિશ્ચયનય થકી;
નિશ્ચયનયાશ્રિત મુનિવરો પ્રાપ્તિ કરે નિર્વાણની. ૨૭૨.

ટીકામૃત :-

૧. * નિજ આત્મને આશ્રિત નિશ્ચયનય [સદાચે હોય] છે,
વ્યવહારનય પર[દ્રવ્ય]ને આશ્રિત [નક્કી હોય] છે.
૨. * ત્યાં, પૂર્વ ઉક્ત રીતે અહા પરને સદા આશ્રિત જે,
સમસ્ત અધ્યવસાન કારણ બંધમાત્રનું હોઈને,
૩. * મુમુક્ષુને તેનો નિષેધ અહો કરંતો જેહ તે,
નિશ્ચયવડે જ નિષેધ તો વ્યવહારનયનો છે ખરે;
૪. * એ કારણે કે પર તણો આશ્રય સમાન જ હોઈને,
'વ્યવસાય' ને વ્યવહારનયમાં નહિ તફાવત કાંઈ છે.
૫. * ને એ રીતે વ્યવહારનય આ છે નિષેધ્ય જ કેમ કે
સ્વાશ્રિત નિશ્ચયનય તણો આશ્રય અહો કરનાર જે;
૬. * બસ તે જ કર્મથી મુક્તિને પામે અહો છે ને ખરે,
પર [દ્રવ્ય] આશ્રિત જેહ છે વ્યવહારનય તેનો અરે;
૭. * આશ્રય કરે છે તો અહો અભવ્ય એવો જીવ જે,
પણ મુક્તિને નથી પામતો એકાંતથી કદી એ ખરે.

* વ્યવસાય = અધ્યવસાન

ટીકા :-[Slightly Rearranged]

૧. * આત્માશ્રિત (અર્થાત્ સ્વ-આશ્રિત) નિશ્ચયનય છે,
* પરાશ્રિત (અર્થાત્ પરને આશ્રિત) વ્યવહારનય છે.
૨. * ત્યાં, પૂર્વોક્ત રીતે પરાશ્રિત
* સમસ્ત અધ્યવસાન (અર્થાત્ પોતાના અને પરના એકપણાની માન્યતારૂપ પરિણામન) બંધનું
કારણ હોવાને લીધે
૩. * મુમુક્ષુને તેનો (-અધ્યવસાનનો) નિષેધ કરતા એવા
* નિશ્ચયનય વડે ખરેખર વ્યવહારનયનો જ નિષેધ કરાયો છે,
૪. * કારણ કે વ્યવહારનયને પણ પરાશ્રિતપણું સમાન જ છે.
* (-જેમ અધ્યવસાન પરાશ્રિત છે તેમ વ્યવહારનય પણ પરાશ્રિત છે, તેમાં તફાવત નથી).

૫. * અને આ વ્યવહારનય એ રીતે નિષેધવાયોગ્ય જ છે; કારણ કે આત્માશ્રિત નિશ્ચયનયનો આશ્રય કરનારાઓ જ
૬. * (કર્મથી) મુક્ત થાય છે અને
* પરાશ્રિત વ્યવહારનયનો
૭. * આશ્રય તો અભવ્ય પણ કરે છે
* [કે જે] એકાંતે [કદી] મુક્ત થતો નથી.

ગાથા - ૨૭૩

ઉત્થાનિકા :-હવે પૂછે છે કે અભવ્ય જીવ પણ વ્યવહારનયનો કઈ રીતે આશ્રય કરે છે? તેનો ઉત્તર કહે છે :-

ગાથા :- * જિનવરકહેલાં વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ વળી તપ-શીલને
કરતાં છતાંય અભવ્ય જીવ અજ્ઞાની મિથ્યાદ્રષ્ટિ છે. ૨૭૩.

ટીકામૂત :-

૧. * તપ-શીલથી પરિપૂર્ણ ને ત્રણ ગુપ્તિ પંચ સમિતિ જે, તેના પ્રતિ બહુ સાવધાનીથી ભરેલું જેહ તે;
૨. * અહિંસાદિ પંચ મહાવ્રતોરૂપ ચરિત છે વ્યવહાર જે, અભવ્ય પણ પામે ભલે તેને, છતાંયે જીવ તે;
૩. * ચારિત્રથી છે રહિત, મિથ્યાત્વી જ અજ્ઞાની ખરે, એ કારણે કે તે અરે નિશ્ચયચરિતના હેતુ જે;
૪. * તે જ્ઞાન ને શ્રદ્ધાન [સમ્યક્]થી ખરેખર શૂન્ય છે, [અભવ્ય આ રીતે અરે, વ્યવહારનો આશ્રય કરે !]

ટીકા :-

૧. * શીલ અને તપથી પરિપૂર્ણ, ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિ
* પ્રત્યે સાવધાનીભરેલું,
૨. * અહિંસાદિ પાંચ મહાવ્રતરૂપ વ્યવહારચારિત્ર
* અભવ્ય પણ કરે છે અર્થાત્ પાળે છે; તોપણ તે (અભવ્ય)
૩. * નિશ્ચારિત્ર (-ચારિત્રરહિત), અજ્ઞાની અને મિથ્યાદ્રષ્ટિ જ છે
* કારણ કે નિશ્ચયચારિત્રના કારણરૂપ
- ૪, * જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનથી શૂન્ય છે,
* [અભવ્ય જીવ પણ વ્યવહારનયનો આશ્રય આ રીતે કરે છે.]

કળશટીકા - ૨૬૮
સુપ્રભાત (બેસતા વર્ષની બોણી)

ઉત્થાનિકા :-આમ જે પુરુષ આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરે છે, તે જ અનંત ચતુષ્ટયમય આત્માને પામે છે—એવા અર્થનું કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * (પૂર્વોક્ત રીતે જે પુરુષ આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરે છે)
* તેને જ, ચૈતન્યપિંડનો નિર્ગળ વિલસતો જે વિકાસ
૨. * તે—રૂપ જેનું ખીલવું છે (અર્થાત ચૈતન્યપુંજનો જે અત્યંત વિકાસ થવો તે જ જેનું ખીલી નીકળવું છે),
* શુદ્ધ પ્રકાશની અતિશયતાને લીધે
૩. * જે સુપ્રભાત સમાન છે, આનંદમાં સુસ્થિત એવું જેનું
* સદા અસ્ખલિત એક રૂપ છે
૪. * અને અચળ જેની જ્યોત્ છે
* એવો આ આત્મા [કૈવલ્યજ્ઞાનરૂપે] ઉદય પામે છે.

કળશામૃત :-

૧. * પૂર્વોક્ત રીતે જે પુરુષ આ ભૂમિકાનો આશ્રય કરે
તેને જ, આ ચૈતન્યપુંજ તણો અહો અત્યંત જે,
૨. * વિકાસ થાવો તે જ જેનું ખીલવું છે તે ખરે,
નિર્મળ પ્રકાશ તણી અતિશયતાથી જેહ અહો અરે;
૩. * છે સુપ્રભાત સમાન તે, આનંદમાં સુસ્થિત છે,
એવું અહો અસ્ખલિત એક જ રૂપ છે જેનું ખરે;
૪. * ને અચળ જેની જ્યોતિ છે એવો અહો આ આત્મા,
પામે અહો છે ઉદયને [કૈવલ્યજ્ઞાનરૂપે મહા.]

ગાથા - ૨૭૪

ઉત્થાનિકા :-હવે શિષ્ય પૂછે છે કે—તેને અગિયાર અંગનું જ્ઞાન તો હોય છે; છતાં તેને અજ્ઞાની કેમ કહ્યો? તેનો ઉત્તર કહે છે :-

ગાથા :- * મુક્તિ તણી શ્રદ્ધારહિત અભવ્ય જીવ શાસ્ત્રો ભણે,
પણ જ્ઞાનની શ્રદ્ધારહિતને પઠન એ નહિ ગુણ કરે. ૨૭૪.

ટીકામૃત :-

૧. * નિજ જ્ઞાનમય શુદ્ધાતમાના જ્ઞાનશૂન્ય સ્વયં અરે
હોવાથી, [તેહ] અભવ્ય જીવ [સૌથી] પ્રથમ તો મોક્ષને
૨. * નથી શ્રદ્ધતો, તેથી જ તે નથી શ્રદ્ધતો પણ જ્ઞાનને.
ને જ્ઞાનને નહિ શ્રદ્ધતો તે, અંગઆચારાદિ જે,
૩. * અગિયાર અંગો છે અહો શ્રુતરૂપ શાસ્ત્રો તેમને
ભણતો, છતાં જે ગુણ ભણવાનો અહો છે તે ખરે;
૪. * તેનો અભાવ જ હોઈને તે જીવ જ્ઞાની નથી ખરે.
જે ભિન્ન વસ્તુભૂત આત્મા જ્ઞાનમયનું જ્ઞાન છે,
૫. * તે શાસ્ત્ર ભણવાનો અહો ગુણ છે અને તે તો અરે,
નહિ શ્રદ્ધતા નિજ ભિન્નવસ્તુભૂત આત્માને ખરે;
૬. * અભવ્ય એવા જીવને [કદી] શાસ્ત્રના ભણતર વડે
ન કરી શકાતું હોઈને, તે ગુણનો જ અભાવ છે;
૭. * ને તેથી જ્ઞાન અને અહા શ્રદ્ધાનના જ અભાવથી,
તે જીવ અજ્ઞાની ઠર્યો [તું જાણજે] એમ જ નક્કી.

ટીકા :-[Slightly Rearranged]

૧. * (પોતે) શુદ્ધ જ્ઞાનમય આત્માના જ્ઞાનથી શૂન્ય
* હોવાને લીધે, પ્રથમ તો મોક્ષને જ અભવ્ય જીવ
૨. * નથી શ્રદ્ધતો, તેથી જ્ઞાનને પણ તે નથી શ્રદ્ધતો.
* અને જ્ઞાનને નહિ શ્રદ્ધતો તે, આચારાંગ આદિ
૩. * અગિયાર અંગરૂપ શ્રુતને (શાસ્ત્રને)
* ભણતો હોવા છતાં, શાસ્ત્ર ભણવાનો જે ગુણ
૪. * તેના અભાવને લીધે જ્ઞાની નથી.
* જે ભિન્નવસ્તુભૂત જ્ઞાનમય આત્માનું જ્ઞાન
૫. * તે શાસ્ત્ર ભણવાનો ગુણ છે; અને તે તો (અર્થાત્ એવું શુદ્ધાત્મજ્ઞાન તો),
* ભિન્નવસ્તુભૂત જ્ઞાનને નહિ શ્રદ્ધતા

૬. * એવા અભવ્યને શાસ્ત્ર-ભણતર વડે
* કરી શકાતું નથી (અર્થાત્ શાસ્ત્ર-ભણતર તેને શુદ્ધાત્મજ્ઞાન કરી શકતું નથી); માટે તેને શાસ્ત્ર
ભણવાના ગુણનો અભાવ છે;
૭. * અને તેથી જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનના અભાવને લીધે
* તે અજ્ઞાની ઠર્યો—નક્કી થયો.

ગાથા - ૨૭૫

ઉત્થાનિકા :-ફરી શિષ્ય પૂછે છે કે—અભવ્યને ધર્મનું શ્રદ્ધાન તો હોય છે; છતાં ‘તેને શ્રદ્ધાન નથી’ એમ કેમ કહ્યું? તેનો ઉત્તર હવે કહે છે :-

ગાથા :- * તે ધર્મને શ્રદ્ધે, પ્રતીત, રુચિ અને સ્પર્શન કરે,
તે ભોગહેતુ ધર્મને, નહિ કર્મક્ષયના હેતુને. ૨૭૫.

ટીકામૃત :-

૧. * નિત્ય એવી કર્મફળમય ચેતનારૂપ વસ્તુને,
અભવ્ય શ્રદ્ધે છે [ભલો] કિંતુ અહો નહિ જીવ તે;
૨. * નિત્ય એવી જ્ઞાનચેતનામયી જે માત્ર છે,
એ વસ્તુને નથી શ્રદ્ધતો એ કારણે કે તે [અરે !]
૩. * અયોગ્ય છે સ્વ-પર તણા [બે] ભેદના વિજ્ઞાનને
અભવ્ય જીવ સદાય, તેથી કર્મમુક્તિ-નિમિત્ત જે
૪. * છે જ્ઞાનમાત્ર, ભૂતાર્થ ને સત્યાર્થ એવા ધર્મને
નથી શ્રદ્ધતો, [કિંતુ] અહો છે ભોગનું જ નિમિત્ત જે;
૫. * શુભકર્મમાત્ર [સ્વરૂપ] છે અભૂતાર્થ એવા ધર્મને,
શ્રદ્ધે જ છે તેથી અહો અભૂતાર્થ ધર્મ તણા ખરે;
૬. * શ્રદ્ધાન તેમ પ્રતીત વળી રુચિ ને અહો સ્પર્શન વડે,
ગૈવેક ઊંચાના અહો બસ ભોગને પામે ભલે;
૭. * કિંતુ કદાપિ કર્મથી નથી છૂટતો [જ અભવ્ય] તે,
ભૂતાર્થ ધર્મ તણું નહિ શ્રદ્ધાન હોવાને લીધે;
૮. * આ રીત નથી શ્રદ્ધાન સાચું પણ અરે તે જીવને,
ને તેથી છે વ્યવહારનો જ નિષેધ નિશ્ચયથી ખરે.

ટીકા :- [Slightly Rearranged]

૧. * નિત્યકર્મફળચેતનારૂપ વસ્તુને
* અભવ્ય જીવ શ્રદ્ધે છે પરંતુ
૨. * નિત્યજ્ઞાનચેતનામાત્ર
* વસ્તુને નથી શ્રદ્ધતો કારણ કે તે (અભવ્ય)
૩. * સદાય (સ્વપરના) ભેદવિજ્ઞાનને અયોગ્ય છે.
* માટે તે (અભવ્ય જીવ) કર્મથી છૂટવાના નિમિત્તરૂપ,
૪. * જ્ઞાનમાત્ર, ભૂતાર્થ (સત્યાર્થ) ધર્મને
* નથી શ્રદ્ધતો, ભોગના નિમિત્તરૂપ,

૫. * શુભકર્મમાત્ર, અભૂતાર્થ ધર્મને
* જ શ્રદ્ધે છે; તેથી જ તે અભૂતાર્થ ધર્મનાં
૬. * શ્રદ્ધાન, પ્રતીત, રુચિ અને સ્પર્શનથી
* ઉપરના ગૈવેયક સુધીના ભોગમાત્રને પામે છે
૭. * પરંતુ કદાપિ કર્મથી છૂટતો નથી.
* તેથી તેને ભૂતાર્થ ધર્મના શ્રદ્ધાનના અભાવને લીધે
- ૮, * (સાયું) શ્રદ્ધાન પણ નથી.
* આમ હોવાથી નિશ્ચયનય વડે વ્યવહારનયનો નિષેધ યોગ્ય જ છે.

ગાથા - ૨૭૬, ૨૭૭

ઉત્થાનિકા :-હવે પૂછે છે કે “નિશ્ચયનય વડે નિષેધ્ય (અર્થાત્ નિષેધાવાયોગ્ય) જે વ્યવહારનય, અને વ્યવહારનયનો નિષેધક જે નિશ્ચયનય-તે બંને નયો કેવા છે?”—એવું પૂછવામાં આવતાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું સ્વરૂપ કહે છે :-

- ગાથા :-
- * ‘આચાર’ આદિ જ્ઞાન છે, જીવાદિ દર્શન જાણવું,
ષટ્જીવનિકાય ચરિત છે,-એ કથન નય વ્યવહારનું. ૨૭૬.
  - * મુજ આત્મ નિશ્ચય જ્ઞાન છે, મુજ આત્મ દર્શન-ચરિત છે,
મુજ આત્મ પ્રત્યાખ્યાન ને મુજ આત્મ સંવર-યોગ છે. ૨૭૭.

ટીકામૂત :-

[પહેલો પારિગ્રાહ]

(૧) [પ્રથમ વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજાવે છે :]

૧. * આચારઅંગ ઇત્યાદિ શ્રુતના શબ્દ છે તે જ્ઞાન છે,
એ કારણે કે તેહ શબ્દો જ્ઞાનનો આશ્રય અને
૨. * જીવ [અજીવ] આદિ નવે પદાર્થો છે અહો દર્શન અરે,
એ કારણે કે તે સહુ દર્શન તણો આશ્રય અને
૩. * ષટ્જીવ[નો જ] નિકાય છે ચારિત્ર પણ એ કારણે
કે તેહ છે આશ્રય ચરિતનો—આ રીતે વ્યવહાર છે.

(૨) [પછી નિશ્ચયનું સ્વરૂપ સમજાવે છે :]

૧. * શુદ્ધાતમા તે જ્ઞાન છે એ કારણે કે તેહ છે
રે જ્ઞાનનો આશ્રય, અને શુદ્ધાતમા દર્શન [જ] છે
૨. * એ કારણે કે તેહ છે દર્શન તણો આશ્રય અને
શુદ્ધાતમા [જ] ચરિત છે એ કારણે કે તેહ છે
૩. * આશ્રય અહો ચારિત્રનો—એ રીત છે નિશ્ચય ખરે;
[વ્યવહાર ને નિશ્ચય તણું આવું અહો જ સ્વરૂપ છે.]

(૩) [હવે નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો નિષેધક કઈ રીતે છે તે કહે છે :]

૧. * તેમાં અહો વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય છે એ કારણે;
કે અંગઆચારાદિને જ્ઞાનાદિનો આશ્રય ખરે;
૨. * એકાંતરૂપ ન હોઈને વ્યભિચારથી તે યુક્ત છે,
એ કારણે કે શબ્દશ્રુત આદિ ભલે પણ હોય છે;
૩. * તોપણ કદી આ જ્ઞાન આદિ હોય વા નવ હોય છે,
[તેથી ખરે આ રીતથી વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય છે.]

૪. * નિશ્ચય નિષેધક છે અહો વ્યવહારનયનો કેમ કે જ્ઞાનાદિનું આશ્રયપણું એકાંતીં છે શુદ્ધાત્મને.
૫. * જ્યાં હોય છે શુદ્ધાત્મા ત્યાં હોય છે દૃગ જ્ઞાન ને ચારિત્ર પણ, તેથી અહો એ માન્યતા નિર્દોષ છે.
૬. * આચાર્યશ્રી સમજાવશે હેતુ સહિત આ વાતને, [કે શબ્દશ્રુતાદિ નહિ, શુદ્ધાત્મ છે આશ્રય ખરે.]

* એકાંતી = એકાંતિક, એકાંતે

[બીજો પારિગ્રહ]

(૧) [આચાર્યશ્રી અભવ્યના દ્રષ્ટાંત વડે શબ્દશ્રુતાદિના આશ્રયપણામાં બાધા બતાવે છે :-]

૧. * આચારઅંગાદિ નથી એકાંતથી આશ્રય ખરા [નિજ]જ્ઞાનના, એ કારણે કે તેમના સદ્ભાવમાં;
૨. * અભવ્યને શુદ્ધાત્મનો જ અભાવ હોવાને લીધે, છે જ્ઞાનનો જ અભાવ [તેથી તે ન આશ્રય છે ખરે;]
૩. * જીવ આદિ સહુ પદાર્થ નથી દર્શન તણો આશ્રય ખરે, એ કારણે કે તેમના સદ્ભાવમાં અભવ્યને;
૪. * શુદ્ધાત્મનો જ અભાવ હોવાથી અહો દર્શન તણો, અભાવ છે [તે જીવને તેથી ન તે આશ્રય ખરે;]
૫. * ષટજીવનિકાય નથી અહો ચારિત્રનો આશ્રય ખરે, એ કારણે કે તેમના સદ્ભાવમાં અભવ્યને;
૬. * શુદ્ધાત્મનો જ અભાવ હોવાથી અહો ચારિત્રનો અભાવ છે, [તેથી ન તે આશ્રય ખરો ચારિત્રનો.]

(૨) [હવે આચાર્યશ્રી શુદ્ધાત્માના આશ્રયપણાને નિર્વિઘ્ને સિદ્ધ કરે છે :]

૧. * શુદ્ધાત્મા આશ્રય ખરે છે જ્ઞાનનો એ કારણે કે અંગ આચારાદિરૂપ શ્રુતશબ્દના સદ્ભાવ કે
૨. * અભાવમાં, તેના જ હોવાથી ખરે સદ્ભાવ છે, રે જ્ઞાનનો [ને એ રીતે] શુદ્ધાત્મા પણ છે ખરે;
૩. * દર્શન તણો આશ્રય અહો, એ કારણે કે તેહના, સદ્ભાવ [માત્રથી] છે ખરે સદ્ભાવ દર્શનનો અહા;
૪. * ત્યારે ભલે સદ્ભાવ હો કે હો ભલેય અભાવ જો, જીવ આદિ સહુ પદાર્થનો [બસ આત્મા આશ્રય અહો;]

૫. * શુદ્ધાત્મા [પણ] છે ખરે ચારિત્રનો આશ્રય અહા,
એ કારણે કે જીવ-સમૂહ તણા અહા સદ્ભાવમાં;
૬. * અથવા અભાવ મહીં અહા બસ માત્ર શુદ્ધાત્મા તણો
સદ્ભાવ હોવાથી જ છે સદ્ભાવ રે ચારિત્રનો.

ટીકા :-

[પહેલો પારિગ્રહ]

(૧) [પ્રથમ વ્યવહારનું સ્વરૂપ સમજાવે છે :]

૧. * આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુત તે જ્ઞાન છે
* કારણ કે તે (શબ્દશ્રુત) જ્ઞાનનો આશ્રય છે,
૨. * જીવ આદિ નવ પદાર્થો દર્શન છે
* કારણ કે તે (નવ પદાર્થો) દર્શનનો આશ્રય છે,
૩. * અને છ જીવ-નિકાય ચારિત્ર છે કારણ
* કે તે (છ જીવ-નિકાય) ચારિત્રનો આશ્રય છે; એ પ્રમાણે વ્યવહાર છે.

(૨) [પછી નિશ્ચયનું સ્વરૂપ સમજાવે છે :]

૧. * શુદ્ધ આત્મા જ્ઞાન છે કારણ કે તે (શુદ્ધ આત્મા)
* જ્ઞાનનો આશ્રય છે, શુદ્ધ આત્મા દર્શન છે
૨. * કારણ કે તે [શુદ્ધ આત્મા] દર્શનનો આશ્રય છે, અને
* શુદ્ધ આત્મા ચારિત્ર છે કારણ કે તે ચારિત્રનો આશ્રય છે;
૩. * -એ પ્રમાણે નિશ્ચય છે.
* [વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું આવું સ્વરૂપ છે.]

(૩) [હવે નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો નિષેધક કઈ રીતે છે તે કહે છે :]

૧. * તેમાં, વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય અર્થાત્ નિષેધ્ય છે, કારણ કે આચારાંગ આદિને જ્ઞાનાદિનું આશ્રયપણું
૨. * અનૈકાંતિક છે-વ્યભિચારયુક્ત છે; (શબ્દશ્રુત આદિને જ્ઞાન આદિના આશ્રયસ્વરૂપ માનવામાં વ્યભિચાર આવે છે
* કેમ કે શબ્દશ્રુત આદિ હોવા છતાં,
૩. * જ્ઞાન આદિ નથી પણ હોતાં,
* માટે વ્યવહારનય પ્રતિષેધ્ય છે;)
૪. * અને નિશ્ચયનય વ્યવહારનયનો પ્રતિષેધક છે, કારણ કે
* શુદ્ધ આત્માને જ્ઞાન આદિનું આશ્રયપણું ઐકાંતિક છે.
૫. * (શુદ્ધ આત્માને જ્ઞાનાદિનો આશ્રય માનવામાં વ્યભિચાર નથી કેમકે જ્યાં શુદ્ધ આત્મા હોય

- * ત્યાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર હોય જ છે.)
- ૬. * આ વાત હેતુ સહિત સમજાવવામાં આવે છે.
- * [કે જ્ઞાન-દર્શનાદિને શબ્દશ્રુતાદિ નહિ પરંતુ શુદ્ધ આત્મા જ એકાંતે આશ્રય છે.]

[બીજો પારિગ્રહ]

(૧) [આચાર્યશ્રી અભવ્યના દ્રષ્ટાંત વડે શબ્દશ્રુતાદિના આશ્રયપણામાં બાધા બતાવે છે :]

૧. * આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુત એકાંતે જ્ઞાનનો આશ્રય નથી, કારણ કે
  - * તેના (અર્થાત્ શબ્દશ્રુતના) સદ્ભાવમાં પણ
૨. * અભવ્યોને શુદ્ધ આત્માના અભાવને લીધે
  - * જ્ઞાનનો અભાવ છે;
૩. * જીવ આદિ નવ પદાર્થો [પણ] દર્શનનો આશ્રય નથી;
  - * કારણ કે તેમના સદ્ભાવમાં પણ અભવ્યોને
૪. * શુદ્ધાત્માના અભાવને લીધે દર્શનનો
  - * અભાવ છે, [તેથી તે નવ પદાર્થો દર્શનનો આશ્રય નથી.]
૫. * છ જીવ-નિકાય ચારિત્રનો આશ્રય નથી,
  - * કારણ કે તેમના સદ્ભાવમાં પણ અભવ્યોને
૬. * શુદ્ધ આત્માના અભાવને લીધે ચારિત્રનો
  - * અભાવ છે.

(૨) [હવે આચાર્યશ્રી શુદ્ધાત્માના આશ્રયપણાને નિર્વિઘ્ને સિદ્ધ કરે છે :]

૧. * શુદ્ધ આત્મા જ જ્ઞાનનો આશ્રય છે, કારણ
  - * કે આચારાંગ આદિ શબ્દશ્રુતના સદ્ભાવમાં કે
૨. * અભાવમાં તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના) સદ્ભાવથી જ
  - * જ્ઞાનનો સદ્ભાવ છે; શુદ્ધ આત્મા જ
૩. * દર્શનનો આશ્રય છે,
  - * કારણ કે તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના) સદ્ભાવથી જ દર્શનનો સદ્ભાવ છે;
૪. * જીવ આદિ નવ પદાર્થોનો ત્યારે ભલે
  - * સદ્ભાવ હો કે અસદ્ભાવ હો;
૫. * શુદ્ધ આત્મા જ ચારિત્રનો આશ્રય છે,
  - * કારણ કે છ જીવ-નિકાયના સદ્ભાવમાં
૬. * કે અસદ્ભાવમાં તેના (અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માના)
  - * સદ્ભાવથી જ ચારિત્રનો સદ્ભાવ છે.

કલ્પ - ૧૭૪

ઉત્થાનિકા :-હવે, આગળના કથનની સૂચનાનું કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * “રાગાદિકને બંધના કારણ કહ્યાં અને
* વળી તેમને શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર જ્યોતિથી (અર્થાત્ આત્માથી) ભિન્ન
૨. * કહ્યાં; ત્યારે તે રાગાદિકનું
* નિમિત્ત આત્મા છે કે બીજું કોઈ?”
૩. * એવા (શિષ્યના) પ્રશ્નથી પ્રેરિત થયા થકા આચાર્ય ભગવાન
* ફરીને આમ (નીચે પ્રમાણે) કહે છે.

કલ્પશામૂત :-

૧. * રાગાદિકને [તો] બંધના કારણ કહ્યાં [આપે] અને
વળી તેમને [નિજ] શુદ્ધચેતનજ્યોતિથી જુદા ખરે
૨. * [આપે] કહ્યાં, ત્યારે અહો તે રાગ આદિક ભાવનું,
નિમિત્ત છે [આ] આત્મા અથવા અહો કોઈ બીજું ?
૩. * પ્રેરિત થઈ આ પ્રશ્નથી કો' શિષ્યના આચાર્યશ્રી,
[કરુણા કરી ઉપદેશતા] ફરીને અહો આ રીતથી.

ગાથા - ૨૭૮, ૨૭૯

ઉત્થાનિકા :-ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે આચાર્યભગવાન ગાથા કહે છે :-

- ગાથા :-
- * જ્યમ સ્ફટિકમણિ છે શુદ્ધ, રક્તરૂપે સ્વયં નહિ પરિણમે,
પણ અન્ય જે રક્તાદિ દ્રવ્યો તે વડે રાતો બને; ૨૭૮.
  - * ત્યમ 'જ્ઞાની' પણ છે શુદ્ધ, રાગરૂપે સ્વયં નહિ પરિણમે,
પણ અન્ય જે રાગાદિ દોષો તે વડે રાગી બને. ૨૭૯.

ટીકામૃત :-

(૧) [પ્રથમ, આચાર્યશ્રી સ્ફટિકમણિમાં થતા રાગાદિને દ્રષ્ટાંતરૂપે કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે કેવળ સ્ફટિકમણિ જ પોતે હોય છે
પરિણમનરૂપ સ્વભાવવાળો, તે છતાં પણ તે ખરે;
૨. * નિજની જ શુદ્ધ સ્વભાવમયતાને લીધે ન કદી બને
નિમિત્ત, રાગાદિ તણા પરિણમનું નિજને ખરે.
૩. * ને તેથી પોતાની ન મેળે રાગરૂપે પરિણમે,
કિંતુ અરે રાગાદિને પામે અહો પોતાથી જે;
૪. * ને તેથી રાગાદિ તણું નિમિત્ત થાય સ્ફટિકને
એવા જ તે પરદ્રવ્યથી, જે સ્વરૂપથી ચ્યુત થાય છે;
૫. * તે [સ્ફટિક] પ્રણમાવાય* છે રાગાદિરૂપે [આ રીતે,]
[આ સ્ફટિકનું દ્રષ્ટાંત કહી સિદ્ધાંત સમજાવે હવે.]

(૨) [હવે, આત્મામાં થતા રાગાદિરૂપ પરિણામ વિષયક સિદ્ધાંતને સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે કેવળ ખરેખર એકલો આ આત્મા,
પરિણમનરૂપ સ્વભાવવાળો [સ્વરૂપથી] હોવા છતાં;
૨. * નિજની જ શુદ્ધસ્વભાવમયતાને લીધે ન કદી બને
નિમિત્ત, રાગાદિ તણા પરિણામનું નિજને ખરે;
૩. * ને તેથી પોતાની ન મેળે રાગરૂપે પરિણમે,
કિંતુ અરે રાગાદિને પામે અહો પોતાથી જે;
૪. * ને તેથી રાગાદિતણું નિમિત્ત થાયે આત્મને
એવા જ તે પરદ્રવ્યથી, જે સ્વરૂપથી ચ્યુત થાય છે;
૫. * તે [આત્મ] પ્રણમાવાય* છે રાગાદિરૂપે [આ રીતે,]
આવો અહો વસ્તુ તણો જ સ્વભાવ છે [મુનિવર કહે.]

* પ્રણમાવાય = પરિણમાવાય.

ટીકા :-

(૧) [પ્રથમ, આચાર્યશ્રી સ્ફટિકમણિમાં થતા રાગાદિને દ્રષ્ટાંતરૂપે કહે છે :]

૧. * જેવી રીતે ખરેખર કેવળ (-એકલો) સ્ફટિકમણિ,
* પોતે પરિણમનસ્વભાવવાળો હોવા છતાં,
૨. * પોતાને શુદ્ધસ્વભાવપણાને લીધે
* રાગાદિનું નિમિત્તપણું નહિ હોવાથી (અર્થાત્ પોતે પોતાને લાલાશ-આદિરૂપ પરિણમનનું નિમિત્ત નહીં હોવાથી)
૩. * પોતાની મેળે રાગાદિરૂપ પરિણમતો નથી,
* પરંતુ જે પોતાની મેળે રાગાદિભાવને પામતું
૪. * હોવાથી સ્ફટિકમણિને રાગાદિનું નિમિત્ત થાય છે
* એવા પરદ્રવ્ય વડે જ, શુદ્ધસ્વભાવથી ચ્યુત થયો થકો જ.
૫. * રાગાદિરૂપે પરિણમાવાય છે;
* [આ રીતે સ્ફટિકનું દ્રષ્ટાંત કહીને આચાર્યશ્રી હવે સિક્ષાંત સમજાવે છે.]

(૨) [હવે, આત્મામાં થતા રાગાદિરૂપ પરિણામ વિષયક સિક્ષાંતને સમજાવે છે :]

૧. * તેવી રીતે ખરેખર કેવળ (-એકલો) આત્મા,
* પોતે પરિણમન-સ્વભાવવાળો હોવા છતાં,
૨. * પોતાને શુદ્ધસ્વભાવપણાને લીધે
* રાગાદિનું નિમિત્તપણું નહિ હોવાથી (અર્થાત્ પોતે પોતાને રાગાદિરૂપ પરિણમનનું નિમિત્ત નહિ હોવાથી)
૩. * પોતાની મેળે રાગાદિરૂપે પરિણમતો નથી,
* પરંતુ જે પોતાની મેળે રાગાદિભાવને પામતું
૪. * હોવાથી આત્માને રાગાદિનું નિમિત્ત થાય છે
* એવા પરદ્રવ્ય વડે જ, શુદ્ધસ્વભાવથી ચ્યુત થયો થકો જ,
૫. * રાગાદિરૂપે પરિણમાવાય છે.—
* આવો વસ્તુનો સ્વભાવ છે.

કળશ - ૧૭૫ (પરસંગ એવ)

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * સૂર્યકાંતમણિની માફક (અર્થાત્ જેમ સૂર્યકાંતમણિ પોતાથી જ અગ્નિરૂપે પરિણમતો નથી,
* તેના અગ્નિરૂપ પરિણામનમાં
૨. * સૂર્યનું બિંબ નિમિત્ત છે, તેમ) આત્મા
* પોતાને રાગાદિકનું નિમિત્ત કદી પણ થતો નથી,
૩. * તેમાં નિમિત્ત પરસંગ જ (-પરદ્રવ્યનો સંગ જ) છે.
* -આવો વસ્તુસ્વભાવ પ્રકાશમાન છે. (સદાય વસ્તુનો આવો જ સ્વભાવ છે, કોઈએ કરેલો નથી.)

કળશામૃત :-

૧. * જ્યમ સૂર્યકાંતમણિ નહીં પોતાથી માત્ર જ પરિણામે
અગ્નિરૂપે, કિંતુ અહો તેમાં [સદાયે] હોય છે
૨. * નિમિત્ત સૂરજ બિંબનું, આ આત્મા તેવી રીતે,
નિજને નિમિત્ત થતો નથી રાગાદિકનું કદીયે ખરે;
૩. * પરદ્રવ્યનો સંગ જ અહો તેમાં નિમિત્ત જ હોય છે,
-આવો અહો વણકૃત વસ્તુસ્વભાવ વર્તે છે ખરે.

કલ્પ-૧૭૬

ઉત્થાનિકા :-‘આવા વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની રાગાદિકને પોતાના કરતો નથી’ એવા અર્થનો,
આગળની ગાથાની સૂચનારૂપ શ્લોક કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

- ૧ * એવા પોતાના વસ્તુસ્વભાવને જ્ઞાની જાણે છે તેથી તે
* રાગાદિકને પોતાના કરતો નથી, તેથી તે (રાગાદિકનો) કર્તા નથી.

કલ્પામૃત :-

૧. * નિજ વસ્તુનો જ સ્વભાવ આવો જ્ઞાની જાણે, તેથી તે
રાગાદિકને નિજના કરે નહિ, તેથી કર્તા નવ બને.

ગાથા—૨૮૦

ઉત્થાનિકા :-હવે, એ જ પ્રમાણે ગાથામાં કહે છે :-

ગાથા :- * કદી રાગદ્વેષવિમોહ અગર કષાયભાવો નિજ વિષે,
જ્ઞાની સ્વયં કરતો નથી, તેથી ન તત્કારક ઠરે. ૨૮૦.

ટીકામૃત :-

૧. * યથોક્ત વસ્તુસ્વભાવને જે જાણતો જ્ઞાની સદા,
નથી ચ્યુત થતો નિજના જ શુદ્ધસ્વભાવથી તેથી અહા;
૨. * કદી રાગ-દ્વેષ-વિમોહ આદિ ભાવરૂપ ન પરિણમે
પોતાની મેળે, ને અહો નવ પરિણમે પણ પર વડે;
૩. * [ને] તેથી ટંકોત્કીર્ણ જ્ઞાયકરૂપ એવો એક જે
જ્ઞાની, અકર્તા છે જ રાગાદિ તણો—એ નિયમ છે.

ટીકા :-

૧. * યથોક્ત (અર્થાત્ જેવો કહ્યો તેવા) વસ્તુસ્વભાવને જાણતો જ્ઞાની
* (પોતાના) શુદ્ધસ્વભાવથી જ ચ્યુત થતો નથી તેથી
૨. * રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ ભાવોરૂપે
* પોતાની મેળે પરિણમતો નથી અને પર વડે પણ પરિણમાવાતો નથી,
૩. * માટે ટંકોત્કીર્ણ એક જ્ઞાયકભાવસ્વરૂપ
* જ્ઞાની રાગ-દ્વેષ-મોહ આદિ ભાવોનો અકર્તા જ છે—એવો નિયમ છે.

કળશ-૧૭૭

ઉત્થાનિકા :-‘આવા વસ્તુસ્વભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી તેથી તે રાગાદિક ભાવોનો કર્તા થાય છે’
આવા અર્થનો, આગળની ગાથાની સૂચનિકારૂપ શ્લોક હવે કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * એવા પોતાના વસ્તુસ્વભાવને અજ્ઞાની જાણતો નથી
* તેથી તે રાગાદિકને (-રાગાદિભાવોને) પોતાના કરે છે,
૨. * તેથી (તેમનો) કર્તા થાય છે. [આ રીતે]
* [આચાર્યશ્રીએ હવે પછીની ગાથા વિષે સૂચના આપી.]

કળશામૃત :-

૧. * નિજ વસ્તુનો એવો સ્વભાવ ન જાણતો એ કારણે,
અજ્ઞાની રાગાદિકને નિજના કરે છે તેથી તે;
૨. * રાગાદિ ભાવોનો અહો કર્તા બને છે [આ રીતે]
[આચાર્યશ્રીએ સૂચના આપી નવી ગાથા વિષે.]

ગાથા - ૨૮૧

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થની ગાથા કહે છે :-

ગાથા :- * પણ રાગ-દ્વેષ-કષાયકર્મનિમિત્ત થાયે ભાવ જે,
તે-રૂપ જે પ્રણમે, ફરી તે બાંધતો રાગાદિને. ૨૮૧.

ટીકામૃત :-

૧. * અનાદિથી જ યથોક્ત વસ્તુસ્વભાવને નહિ જાણતો,
અજ્ઞાની ચ્યુત છે શુદ્ધ નિજસ્વભાવથી તેથી અહો;
૨. * કર્મો તણા જે ઉદયથી ઉત્પન્ન થાતાં ભાવ જે,
રાગાદિ, દ્વેષાદિ તથા મોહાદિ ભાવોરૂપ તે;
૩. * અજ્ઞાની પરિણમતો થકો રાગાદિ ભાવોનો થતો
કર્તા અહો, તે કર્મથી બંધાય છે જ-નિયમ કહ્યો.

ટીકા :-

૧. * યથોક્ત વસ્તુસ્વભાવને નહિ જાણતો અજ્ઞાની
* (પોતાના) શુદ્ધસ્વભાવથી અનાદિ સંસારથી માંડીને ચ્યુત જ છે તેથી
૨. * કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થતા
* રાગ-દ્વેષ-મોહાદિ ભાવોરૂપે
૩. * પરિણમતો અજ્ઞાની રાગદ્વેષમોહાદિ ભાવોનો
* કર્તા થતો થકો (કર્મોથી) બંધાય જ છે—એવો નિયમ છે.

ગાથા - ૨૮૨

ઉત્થાનિકા :-“તેથી આમ ઠર્યું (અર્થાત્ પૂર્વોક્ત કારણથી નીચે પ્રમાણે નક્કી થયું.)” એમ હવે કહે છે

:-

ગાથા :- * એમ રાગ-દ્વેષ-કષાયકર્મનિમિત્ત થાયે ભાવ જે,
તે-રૂપ આત્મા પરિણામે, તે બાંધતો રાગાદિને. ૨૮૨.

ટીકામૂલ :-

૧. * અજ્ઞાનીને પુદ્ગલકરમ જેનું નિમિત્ત અહો ખરે
છે, જેહ એવા રાગદ્વેષવિમોહના પરિણામ જે;
૨. * તેઓ ફરીને રાગદ્વેષાદિ તણા પરિણામનું,
નિમિત્ત પુદ્ગલકર્મ તેના બંધનું કારણ થતું.

ટીકા :-

૧. * ખરેખર અજ્ઞાનીને, પુદ્ગલકર્મ જેમનું નિમિત્ત છે
* એવા જે આ રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામો છે,
૨. * તેઓ જ ફરીને રાગદ્વેષમોહાદિ પરિણામોનું
* નિમિત્ત જે પુદ્ગલકર્મ તેના બંધનું કારણ છે.

ગાથા - ૨૮૩, ૨૮૪, ૨૮૫

ઉત્થાનિકા :-હવે પૂછે છે કે આત્મા રાગાદિકનો અકારક જ શી રીતે છે ? તેનું સમાધાન (આગમનું પ્રમાણ આપીને) કરે છે :-

- ગાથા :-
- * અણપ્રતિક્રમણ દ્વયવિધ, અણપચખાણ પણ દ્વયવિધ છે,
-આ રીતના ઉપદેશથી વર્ણો અકારક જીવને. ૨૮૩.
  - * અણપ્રતિક્રમણ બે-દ્રવ્યભાવે, એમ અણપચખાણ છે,
-આ રીતના ઉપદેશથી વર્ણો અકારક જીવને. ૨૮૪.
  - * અણપ્રતિક્રમણ વળી એમ અણપચખાણ દ્રવ્યનું, ભાવનું,
આત્મા કરે છે ત્યાં લગી કર્તા બને છે જાણવું. ૨૮૫.

ટીકામૃત :-

(૧) [આત્મા પોતાથી રાગાદિકનો અકારક જ છે :]

૧. * આત્મા અકારક છે અહો પોતાથી રાગાદિકનો,
એ કારણે કે હોય જો નહિ એમ તો, અર્થાત્ જો
૨. * રાગાદિ ભાવોનો સ્વયં કારક અહો તે હોય તો,
અણપ્રતિક્રમણ વળી એમ અણપચખાણનો દ્વિવિધે અહો;
૩. * ઉપદેશ [કદી] ન બની શકે [તેથી અકારક છે અહો,]
[આ રીત આત્મા છે અકારક રાગનો જ સ્વયં કહ્યો.]

(૨) [આત્મા પોતાથી જ અકારક કઈ રીતે છે તે કહે છે :]

૧. * અણપ્રતિક્રમણ વળી એમ અણપચખાણનો છે જે કહ્યો,
ઉપદેશ દ્વિવિધ પ્રકારનો તે દ્રવ્ય તેમજ ભાવનો;
૨. * નિમિત્ત-નૈમિત્તિકરૂપે તે દ્રવ્ય તેમજ ભાવને
જાહેર રે કરતો થકો આત્મા અકારક વર્ણવે.
૩. * તેથી અહો નક્કી થયું પરદ્રવ્ય છે નિમિત્ત ને
રાગાદિ નૈમિત્તિક છે [આત્મા અકર્તા છે ખરે.]

(૩) [પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિકનું કારણ [-નિમિત્ત] છે :]

૧. * ને એમ જો નહિ માનીએ તો “દ્રવ્ય અણપ્રતિક્રમણ ને
દ્રવ્યઅણપચખાણ છે નિમિત્ત કારકના” અરે;
૨. * એવો અહો ઉપદેશ [જિનનો] અર્થહીન જ થાય છે,
ને અર્થહીન થતાં અહો તે, માત્ર એક જ આત્મને
૩. * રાગાદિભાવોનું નિમિત્તપણું ખરે આવી પડે,
ને તેમ થાતાં નિત્યકર્તાનો પ્રસંગ જ આવશે;

૪. * તેથી અહો ઠરશે અભાવ જ મોક્ષનો, એ કારણે
નિમિત્ત હો રાગાદિનું પરદ્રવ્ય માત્ર જ આત્મને.
૫. * ને એમ હોતાં, રાગ આદિકનો અકારક છે [સદા]
આ આત્મા, એવું અહો થયું સિદ્ધ [આ રીતે અહા.]

(૪) [જ્યારે આત્મા નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યને પ્રતિક્રમે છે, પચખે છે ત્યારે નૈમિત્તિક રાગાદિને પચખે છે, પ્રતિક્રમે છે અને સાક્ષાત્ અકર્તા જ થાય છે :]

૧. * (આ રીત જોકે રાગનો આત્મા અકારક છે ખરે,)
તોપણ નહિ તે જ્યાં સુધી નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યને
૨. * ન પ્રતિક્રમે, વળી તેમ પણ પચખે નહિ રે ત્યાં લગી,
રાગાદિ ભાવોને નહિ તે પ્રતિક્રમે, પચખે નહીં.
૩. * ને જ્યાં સુધી રાગાદિ ભાવોને ન પચખે, પ્રતિક્રમે
તે, ત્યાં સુધી કર્તા જ છે [રાગાદિભાવોનો ખરે.]
૪. * [કિંતુ] જ્યારે [જીવ કો?] નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યને,
છે પ્રતિક્રમે, પચખે અહો ત્યારે નિમિત્તિક ભાવને**
૫. * તે પ્રતિક્રમે, પચખે જ છે [કહ્યું એમ જિનવરકથનમાં,]
ને [નિમિત્તિક]** ભાવ જ્યારે પ્રતિક્રમે, પચખે અહા;
૬. * ત્યારે અકર્તા છે અહો સાક્ષાત્ જીવ જ તે સદા,
[આત્મા અકારક રાગનો છે આ રીતે જિનવચનમાં.]

* નિમિત્તપણું = કારણપણું

** નિમિત્તિક ભાવને = નૈમિત્તિકભૂત ભાવને

ટીકા :- [Slightly Rearranged]

(૧) [આત્મા પોતાથી રાગનો અકારક જ છે :]

૧. * આત્મા પોતાથી રાગાદિનો અકારક જ છે;
* કારણ કે, જો એમ ન હોય તો (અર્થાત્ જો
૨. * આત્મા પોતાથી જ રાગાદિકભાવોનો કારક હોય તો)
* અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનના દ્વિવિધપણાનો ઉપદેશ
૩. * બની શકે નહિ.
* [આ રીતે આત્મા પોતાથી રાગાદિભાવોનો અકારક જ છે.]

(૨) [આત્મા પોતાથી જ અકારક કઈ રીતે છે તે કહે છે :]

૧. * અપ્રતિક્રમણ અને અપ્રત્યાખ્યાનનો જે ખરેખર
* દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદે દ્વિવિધ (બે પ્રકારનો) ઉપદેશ છે તે,

૨. * દ્રવ્ય અને ભાવના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણાને
* જાહેર કરતો થકો, આત્માના અકર્તાપણાને જ જણાવે છે.

૩. * માટે એમ નક્કી થયું કે પરદ્રવ્ય નિમિત્ત છે અને
* આત્માના રાગાદિભાવો નૈમિત્તિક છે.

(૩) [પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિકનું કારણ [-નિમિત્ત] છે :]

૧. * જો એમ ન માનવામાં આવે તો દ્રવ્ય-અપ્રતિક્રમણ અને
* દ્રવ્ય-અપ્રત્યાખ્યાનનો કર્તાપણાનાં નિમિત્ત તરીકેનો

૨. * ઉપદેશ નિરર્થક જ થાય,
* અને તે નિરર્થક થતાં એક જ આત્માને

૩. * રાગાદિભાવોનું નિમિત્તપણું* આવી પડતાં
* નિત્યકર્તાપણાનો પ્રસંગ આવવાથી

૪. * મોક્ષનો અભાવ ઠરે. માટે
* પરદ્રવ્ય જ આત્માને રાગાદિભાવોનું નિમિત્ત હો.

૫. * અને એમ હોતાં, આત્મા રાગાદિકનો અકારક જ છે
* એમ સિદ્ધ થયું.

(૪) [જ્યારે આત્મા નિમિત્તભૂત પરદ્રવ્યને પ્રતિક્રમે છે, પચખે છે ત્યારે નૈમિત્તિક રાગાદિને પચખે છે અને સાક્ષાત્ અકર્તા જ થાય છે :]

૧. * (આ રીતે જોકે આત્મા રાગાદિકનો અકારક જ છે)
* તોપણ જ્યાં સુધી તે નિમિત્તભૂત દ્રવ્યને (-પરદ્રવ્યને)

૨. * પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી (અર્થાત્ જ્યાં સુધી નિમિત્તભૂત દ્રવ્યનું પ્રતિક્રમણ તથા પચખાણ કરતો નથી) ત્યાં સુધી

* નૈમિત્તિકભૂત ભાવને (-રાગાદિકભાવને) પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી,

૩. * અને જ્યાં સુધી ભાવને પ્રતિક્રમતો નથી તથા પચખતો નથી
* ત્યાં સુધી કર્તા જ છે;

૪. * જ્યારે નિમિત્તભૂત દ્રવ્યને
* પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે ત્યારે જ નૈમિત્તિકભૂત ભાવને

૫. * પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે,
* અને જ્યારે [ભાવને] પ્રતિક્રમે છે તથા પચખે છે

૬. * ત્યારે સાક્ષાત્ અકર્તા જ છે.

* [આ રીતે આત્મા રાગાદિક ભાવોનો અકર્તા જ છે એવો જિનઉપદેશ છે.]

---

* નિમિત્તપણું = કારણપણું

વિશેષ નોંધ :-

- * દ્રવ્ય-અપ્રતિક્રમણ = નિમિત્તનું અપ્રતિક્રમણ = પરદ્રવ્યના લક્ષણનું અપ્રતિક્રમણ
- * ભાવ-અપ્રતિક્રમણ = વિકારનું અપ્રતિક્રમણ = પરદ્રવ્યના લક્ષે થતાં વિકારનું અપ્રતિક્રમણ
(જુઓ સમયસાર સિદ્ધિ ભાગ-૮, પાનું ૪૮૭)

ગાથા - ૨૮૬, ૨૮૭

ઉત્થાનિકા :-હવે દ્રવ્ય અને ભાવના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણાનું ઉદાહરણ કહે છે :-

- ગાથા :-
- * આધાકરમ ઇત્યાદિ પુદ્ગલદ્રવ્યના આ દોષ જે, તે કેમ 'જ્ઞાની' કરે સદા પરદ્રવ્યના જે ગુણ છે ? ૨૮૬.
  - * ઉદ્દેશી તેમ જ અધઃકર્મી પૌદ્ગલિક આ દ્રવ્ય જે, તે કેમ મુજકૃત હોય નિત્ય અજીવ ભાખ્યું જેહને? ૨૮૭.

ટીકામૃત :-

(૧) [જે પરદ્રવ્યને પચખતો નથી તે તેના નૈમિત્તિક ભાવને પચખતો નથી :]

૧. * જ્યમ અધઃકર્મથી ને વળી ઉદ્દેશથી નીપજેલ જે, નિમિત્તભૂત આહારાદિ પુદ્ગલદ્રવ્યને પચખે ન તે;
૨. * આત્મા (-મુનિ) એ નૈમિત્તિકભૂત બંધસાધક ભાવને, નથી પચખતો [કે ત્યાગતો] તે રીત સહુ પરદ્રવ્યને;
૩. * નથી પચખતો (નથી ત્યાગતો) તે આત્મા સહુ ભાવને, [આ વાતને દ્રષ્ટાંતથી વિશેષ સમજાવે હવે.]

(૨) [હવે અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિકના દ્રષ્ટાંતથી દ્રવ્ય-ભાવનું નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું દ્રઢ કરે છે :]

૧. * વળી "અધઃકર્માદિ અહો પુદ્ગલ તણા જે દોષ છે, નથી આત્મા કરતો ખરે તે દોષ સહુ એ કારણે;
૨. * કે તે બધા પરદ્રવ્યના પરિણામ હોવાથી ખરે, આત્મા તણા કાર્યત્વનો જ અભાવ છે તે દોષને;
૩. * માટે અહો આધા-કરમ, ઉદ્દેશી" એવું જેહ છે, પુદ્ગલદરવ તે કાંઈ માટું છે નહિ [આગમ કહે;]
૪. * એ કારણે કે તે અચેતન નિત્ય હોવાથી [ખરે,] મુજ આત્મના કાર્યત્વનો જ અભાવ છે તેને [ખરે,]
૫. * ત્યમ તત્ત્વજ્ઞાનસહિત મુનિ નિમિત્તભૂત જડ^૧દ્રવ્યને, જ્યમ પચખતાં, પચખે નિમિત્તિક^૨ બંધસાધક ભાવને;
૬. * તે રીત સહુ પરદ્રવ્યને જે પચખતો આત્મા અહા, તે પચખતો તેના નિમિત્તે ભાવ જે સહુયે થતા;
૭. * આ રીત છે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું દ્રવ-ભાવને; [આત્મા અકારક છે સ્વયં'—એ સિદ્ધ થયું તેથી ખરે.]

* કાર્યત્વ = કાર્યપણું

** ઉદ્દેશી = ઉદ્દેશિક

૧. જડ દ્રવ્ય = પુદ્ગલ દ્રવ્ય

૨. નિમિત્તિક = નૈમિત્તિક

ટીકા :-

(૧) [જે પરદ્રવ્યને પચખતો નથી તે તેના નૈમિત્તિક ભાવને પચખતો નથી :]

૧. * જેમ અધઃકર્મથી નીપજેલું અને ઉદ્દેશથી નીપજેલું
* એવું જે નિમિત્તભૂત (આહારાદિ) પુદ્ગલદ્રવ્ય તેને નહિ પચખતો
૨. * આત્મા (-મુનિ) નૈમિત્તિકભૂત બંધસાધક ભાવને
* પચખતો (ત્યાગતો) નથી, તેમ સમસ્ત પરદ્રવ્યને
૩. * નહિ પચખતો (-નહિ ત્યાગતો) આત્મા [તેથી ખરેખર]
* તેના નિમિત્તે થતા ભાવને
૪. * પચખતો (-ત્યાગતો) નથી.
* [આ વાતને આચાર્યશ્રી હવે દ્રષ્ટાંત વડે વિશેષ સમજાવે છે.]

(૨) [હવે અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિકના દ્રષ્ટાંતથી દ્રવ્ય-ભાવનું નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું દ્રઢ કરે છે :]

૧. * વળી, “અધઃકર્મ આદિ જે પુદ્ગલદ્રવ્યના દોષો
* તેમને આત્મા ખરેખર કરતો નથી કારણ
૨. * કે તેઓ પરદ્રવ્યના પરિણામ હોવાથી
* તેમને આત્માના કાર્યપણાનો અભાવ છે,
૩. * માટે અધઃકર્મ અને ઉદ્દેશિક એવું જે
* પુદ્ગલદ્રવ્ય તે માત્રું કાર્ય નથી
૪. * કારણ કે તે નિત્ય અચેતન હોવાથી
* તેને મારા કાર્યપણાનો અભાવ છે,”—
૫. * એમ તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક નિમિત્તભૂત પુદ્ગલદ્રવ્યને
* પચખતો આત્મા (-મુનિ) જેમ નૈમિત્તિકભૂત બંધસાધક ભાવને પચખે છે,
૬. * તેમ સમસ્ત પરદ્રવ્યને પચખતો (ત્યાગતો) આત્મા
* તેના નિમિત્તે થતા ભાવને પચખે છે.
૭. * આ પ્રમાણે દ્રવ્ય અને ભાવને નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું છે.
* [‘આત્મા સ્વયં (પોતાથી) અકારક જ છે’—જિનાગમના આ કથનની સિદ્ધિ ખરેખર આ રીતે થઈ.]

કળશ - ૧૭૮

ઉત્થાનિકા :-હવે આ અર્થનું કળશરૂપ કાવ્ય કહે છે, જેમાં પરદ્રવ્યને ત્યાગવાનો ઉપદેશ કરે છે.

શ્લોકાર્થ :-

૧. * આમ (પરદ્રવ્યનું અને પોતાના ભાવનું
* નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું) વિચારીને,
૨. * પરદ્રવ્ય જેનું મૂળ છે એવી આ બહુ ભાવોની
* સંતતિને એકીસાથે ઉખેડી નાખવાને ઇચ્છતો,
૩. * પુરુષ, તે સમસ્ત પરદ્રવ્યને બળથી (-ઉદ્ધમથી, પરાક્રમથી) છિન્ન કરીને (-ત્યાગીને),
* અતિશયપણે વહેતું (-ધારાવાહી) જે પૂર્ણ એક સંવેદન
૪. * તેનાથી યુક્ત એવા પોતાના આત્માને પામે છે, કે જેથી
* જેણે કર્મબંધનને મૂળથી ઉખેડી નાખ્યું છે
૫. * એવો આ ભગવાન આત્મા પોતામાં જ (-આત્મામાં જ)
* સ્કુરાયમાન થાય છે.

કળશામૃત :-

૧. * આ રીત પરદ્રવ્યો અને નિજ ભાવ વચ્ચેનું અહા,
નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું વિચારીને જે પુરુષ, આ
૨. * પરદ્રવ્ય જેનું મૂળ છે બહુ ભાવની એવી અહા,
એ સંતતિને એકી સાથે મૂળથી ઉખેડવા;
૩. * બહુ બળથી સહુ પરદ્રવ્યને કરી છિન્ન જે અતિશયપણે,
વહેતું અહો જે પૂર્ણ એકરૂપે જ સંવેદન ખરે;
૪. * તેનાથી યુક્ત નિજાતમાને પામતો તેથી સદા,
જેણે ઉખેડ્યું મૂળથી છે કર્મબંધનને અહા;
૫. * એવો અહો ભગવાન આત્મા આતમા પોતા જ માં,
સ્કુરાયમાન થતો અહો [પરદ્રવ્ય તેથી ત્યાગવાં].

કલશ - ૧૭૯

ઉત્થાનિકા :- હવે બંધ અધિકાર પૂર્ણ કરતાં તેના અંતમંગલરૂપે જ્ઞાનના મહિમાના અર્થનું કલશ-કાવ્ય કહે છે :-

શ્લોકાર્થ :-

૧. * બંધના કારણરૂપ જે રાગાદિક (રાગાદિકભાવો)
  - * તેમના ઉદયને નિર્દય રીતે (અર્થાત્ ઉગ્ર પુરુષાર્થથી) વિદારતી થકી,
૨. * તે રાગાદિકના કાર્યરૂપ
  - * (જ્ઞાનાવરણાદિ) અનેક પ્રકારના બંધને
૩. * હમણાં તત્કાળ જ દૂર કરીને, આ જ્ઞાનજ્યોતિ—
  - * કે જેણે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કર્યો છે તે—સારી રીતે સજ્જ થઈ,—
૪. * એવી રીતે સજ્જ થઈ કે તેના ફેલાવને
  - * બીજું કોઈ આવરી શકે નહિ.

કલશામૃત :-

૧. * બંધના કારણરૂપે રાગાદિ જે ભાવો (કલાં,)
  - તેનો ઉદય નિર્દયપણે વિદારતી થકી જે અહા;
૨. * તે રાગ આદિક ભાવના છે કાર્યરૂપે જે બધાં,
  - જ્ઞાનાવરણ ઇત્યાદિ 'નેક પ્રકારના બંધન અહા;
૩. * તત્કાળ હમણાં દૂર કરી આ જ્ઞાનજ્યોતિ જાગી જે,
  - અજ્ઞાન અધનો નાશ કરી સુસજ્જ થઈ છે એવી તે;
૪. * એવી રીતે થઈ સજ્જ છે કે તેહના ફેલાવને,
  - નહીં કોઈપણ બીજું અહો કદી આવરી જ શકે અરે !

-
- * આમ શ્રી સમયસારની (શ્રીમદ્ ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત શ્રી સમયસાર પરમાગમની) શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવવિરચિત આત્મખ્યાતિ નામની ટીકામાં બંધનો પ્રરૂપક સાતમો અંક સમાપ્ત થયો.